

Holtermanska sjukhuset

Kulturmiljöunderlag
2017-07-03

WÆRN
LANDSKAP

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING	2
OBSERVANDA - KRITISKA PUNKTER	4
OMRÅDESHISTORIK	8
NIVÅ 1 - UTREDNINGSOMRÅDET	12
NIVÅ 1 - PLANERINGSIDÉER OCH -IDEAL	16
NIVÅ 1 - BEBYGGELSEKARAKTÄRER	26
NIVÅ 1 - MORFOLOGIER	32
NIVÅ 1 - PLANERINGSIDÉER, BEBYGGELSEKARAKTÄRER OCH MORFOLOGIER	
Sammanfattning	34
NIVÅ 2 - PLANOMRÅDET	35
NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET	40

Bakgrund

Stiftelsen Chalmers studenthem och Stiftelsen Chalmers Innovation har fått positivt planbesked för att utveckla området vid före detta Holtermanska sjukhuset inom stadsdelen Landala. Inför detta utvecklingsarbete håller en ny detaljplan för bostäder och lokaler på att tas fram.

Syftet med den nya detaljplanen är att möjliggöra etablering av nya student- och gästforskarbostäder samt verksamheter avsedda att bidra till en tät blandstad. Därtill skall utvecklingsarbetet av området även bidra till att stärka Chalmersplatsen som offentlig plats, som entré till campusområdet och som knutpunkt i staden. I korthet innebär det aktuella utvecklingsförslaget iordningställande av studentbostäder i det f.d. Holtermanska sjukhusets byggnader samt ny exploatering i anslutning till f.d. Holtermanska sjukhuset.

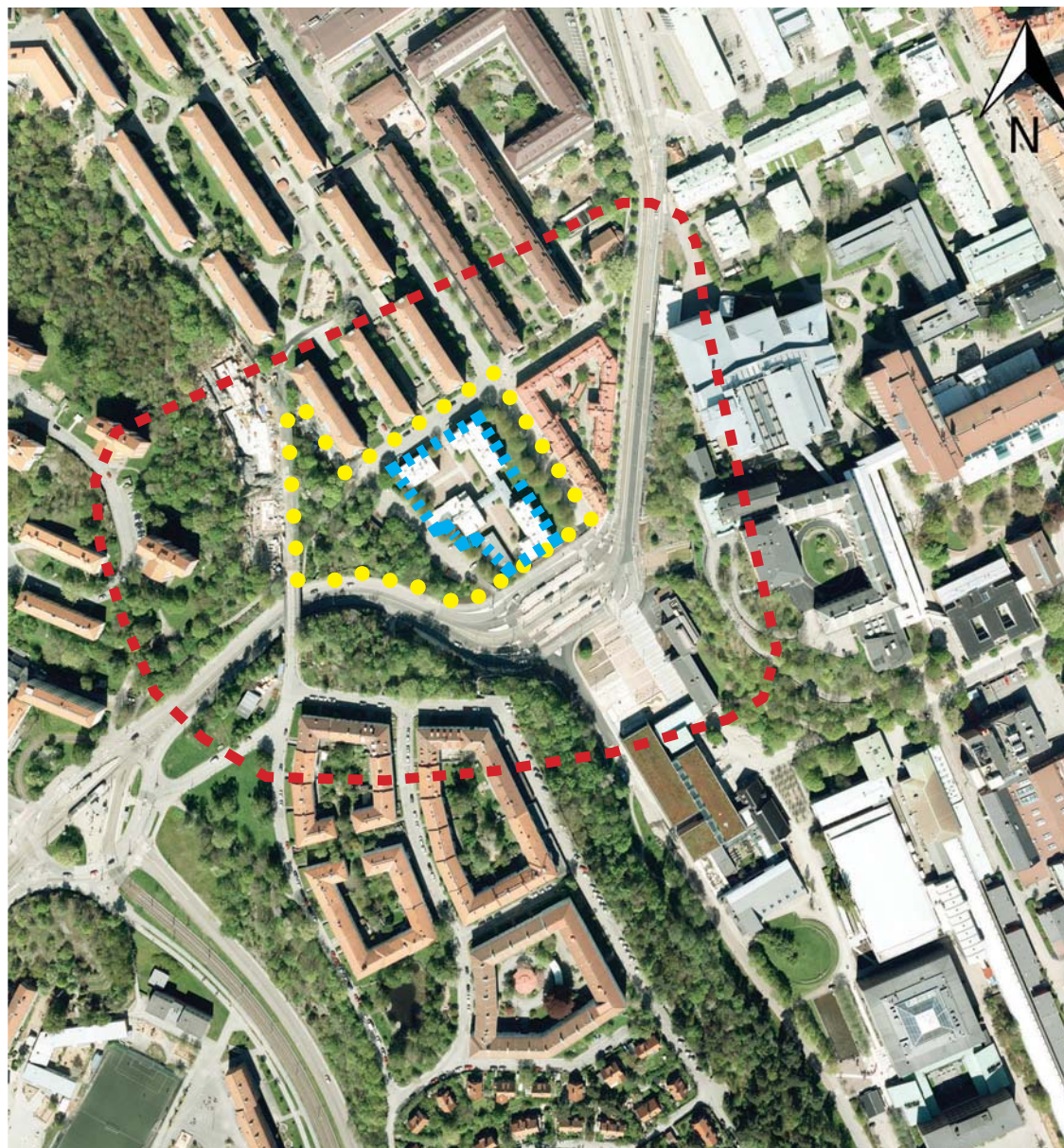
Föreliggande kulturmiljöutredning skall fungera som underlag vid framtagande av den nya detaljplanen samt som stöd i utformningsfrågor för tillkommande bebyggelse. Arbetet har utförts under februari-juni 2017 av bebyggelseantikvarierna Kristina Wallman och Daniel Eriksson på Mats & Arne Arkitektkontor AB samt landskapsarkitekt LAR/MSA Kolbjörn Waern på Waern Landskap AB. Från Stadsbyggnadskontoret i Göteborg har plan- och byggantikvarie Sören Holmström och planarkitekterna Nathalie Mair och Frida Käll deltagit. I arbetet har även praktikant Johan Häggblom från Institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet varit med.

INLEDNING

Avgränsning

Rapportens innehåll är strukturerat utifrån tre olika nivåer vars ungefärliga avgränsning redovisas i illustrationen till höger.

- ■ ■ Nivå 1: Utredningsområdet
- ● ● Nivå 2: Planområdet
- ■ ■ Nivå 3: F.d. Holtermanska sjukhuset

OBSERVANDA - KRITISKA PUNKTER

Viktiga teman i området som helhet

Olika tidsskikt

Inom utredningsområdet blandas olika tidsskikt på ett intressant sätt – från f.d. Holtermanska sjukhusets 1890-tal, landshövdingehusen från början av 1900-talet, Chalmers institutionsbyggnader från början, mitten och slutet av 1900-talet och de stora lägenhetsområdena från 1970-talet. De kvarvarande inslagen från den äldre bebyggelsen har ett stort värde då de förankrar det till stora delar relativt nybyggda Landlaområdet i Göteborgs bebyggelsehistoria.

Murar och terrasseringar i natursten

I området, bland annat längs Guldhedsgatan och Egnahemsvägen, finns påkostade murar och terrasseringsringar av natursten som både ger karaktär åt området och också förmedlar en historisk dimension, med kopplingar till stadens utbyggnad under 1900-talets första hälft.

Bergspasset Guldhedsgatan

Det är önskvärt att Guldhedsgatans karaktär av ett pass genom berget, med branta berg och naturlig grönska på båda sidor, bevaras. De höga väggbildande naturstensmurarna och lodräta bergskärningarna utmed gatan har stor betydelse för denna upplevelse och bör inte ersättas eller byggas bort med tillkommande byggnadsvolymer.

Trädkrans

De beskurna lindarna vid det före detta sjukhuset har stor betydelse som inramning av anläggningen. Träden är i huvudsak samtida med byggnaderna och ingår i anläggningens ursprungliga komposition och är en viktig historisk länk. De har sedan tillkomsten underhållits genom återkommande beskärningar och det är av största vikt att man fortsätter att beskära träden kontinuerligt.

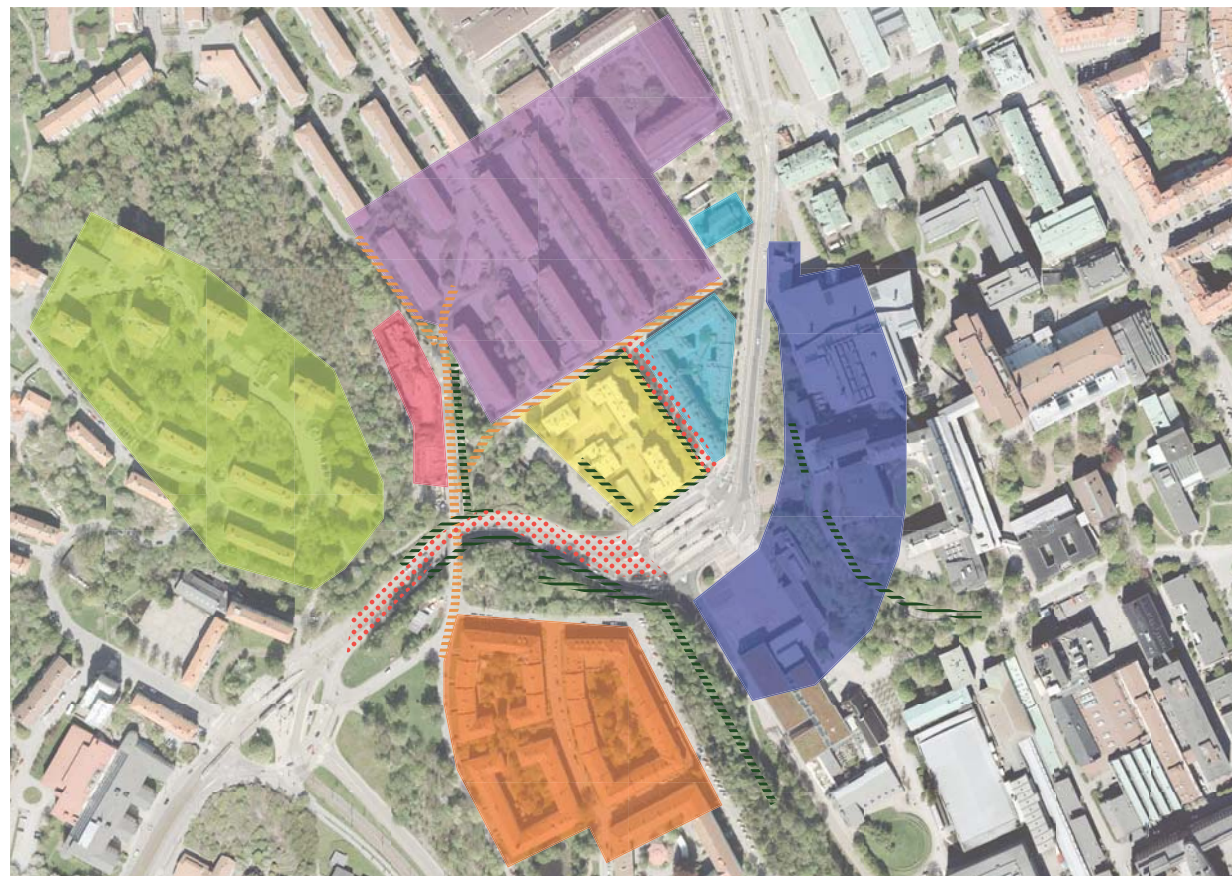
OBSERVANDA - KRITISKA PUNKTER

Det historiska stadsrummet

Delar av Landalagatan och Holtermansgatan visar upp genuina gatumiljöer som minner om gamla Landala från tiden omkring sekelskiftet 1900. I takt med att området allt mer präglats av modern bebyggelse får detta gaturum större betydelse för att bevara en historisk dimension i det nya och förankra området i det gamla Göteborg. Byggnaderna vid före detta Holtermanska sjukhuset och landshövdingehusen i kv. Sångsvanen utgör grunden i ett viktigt upplevelserum där de välbevarade äldre byggnaderna samverkar i fråga om materialitet med gedigna material i dova kulörer och en traditionell grammatik med individuella volymer med samlat formspråk, regelbunden fönstersättning, gavelmotiv och brutna tak.

Nedtrappande bebyggelsestruktur

Bebyggelsen i området präglas av en nedtrappning i höjd, i och med att bebyggelsen följer terrängen. Att punkthusen på Raketgatan tillåts vara högst gör topografin i området läsbar. Den befintliga bebyggelsen, från tiden innan 1970-talet, präglas också av uppbrutna volymer, som ger genomsiktighet och en upplevelse av den omkringliggande terrängen. Detta skapar såväl orienterbarhet som ett varierat stadsrum.

Teckenförklaring

Landala kapell (1885) och kv. 15 Sångsvanen (1919)

Holtermanska sjukhuset, 1890-93

Landalahöjden, 1929-1935

Norra Guldheden, 1940-tal

Chalmersområdet, 1926-till nutid

1970-talets stadsförnyelse

Punkthus Egnahemsvägen, 2016

Stråk med koppling till gamla Landalas stadsrum

Terrasseringar och/eller stenmurar

Karaktärsskapande gaturum

OBSERVANDA - KRITISKA PUNKTER

Kritiska punkter i den befintliga miljön

- Inom planområdet återfinns fornlämning GO 203 som skall hanteras i samråd med Länsstyrelsen.
- Samverkan mellan f.d. Holtermanska sjukhuset och kv. Sångsvanen avseende deras arkitektoniska gestaltning och materialitet med traditionell grammatik och tidstypiska uttryck. Denna samverkan är känslig för yttre påverkan och skärningspunkterna i gatumiljön bör behandlas med största varsamhet.
- Landalaområdets kuperade topografi med bergshöjder, terrasseringar i granit, det smala passet vid Guldhedsgatan samt den breda N-S dalgången med upplevelsen av ett sammanhängande grönstråk.
- Hushöjdernas relation till topografin, tydligast företrätt av Raketgatans höga punkthus som markerar Guldhedsbergets topp.
- Områdets naturmaterial med kraftfullt och påkostat uttryck: granit, tegel, koppar, trä.
- Den övergripande byggnadskaraktären i utredningsområdet med sadeltak och brutna tak. Taklandskapet är på grund av topografin av stor betydelse för upplevelsen av stadsrummet.

Att tänka på inför förändringar:

Att tillkommande bebyggelse placeras på ett sådant sätt att de befintliga strukturerna bibehålls. Viktiga förhållningssätt är genomsiktighet, uppbrutna volymer, mötet med gaturummet samt materialval. Den arkitektoniska ordningen får stor betydelse vid tillkommande bebyggelse, som gärna får ha en egen identitet men bör samverka med befintlig bebyggelse. Viktiga aspekter i detta är sammanfattningsvis:

- **Anslutning till befintlig miljö:** Tillkommande bebyggelse bör inordnas i och samspela med befintlig miljö på ett sätt som gör att befintliga kvaliteter och karaktärsdrag bibehålls och förstärks.
- **Anslutning till befintlig bebyggelse och gaturum:** Anslutningen till befintliga byggnader bör göras på ett sätt som stärker dessas karaktär och samtidigt ramar in mot gatan och är inbjudande som en entré till den idag svårlästa och något undanskymda sjukhustomten. Gaturummet vid Guldhedsgatan har en egen, stark karaktär, präglad av höjdskillnader och passagen genom berget. Beträffande de f.d. sjukhusbyggnadernas möte med detta gaturum så är det i dagsläget på många sätt mindre lyckat. Det f.d. sjukhuset ger intryck av att till stora delar vara djupt nedsjunket under Guldhedsgatans upphöjda gatunivå. Samtidigt ansluter paviljonggaveln direkt till cykelbanan utanför på ett abrupt och odefinierat sätt. Tillkommande bebyggelse bör utföras med ett indrag från gatan, för att bibehålla den befintliga skalan.

Utformningen av fronten mot Guldhedsgatan får mycket stor betydelse för helhetsmiljön och bör fungera som ett förstärkande motiv som på ett verkningsfullt sätt markerar ingången till såväl det nya bostadsområdet som till den f.d. sjukhusanläggningen.

- **Nedtrappning i höjd:** Nedtrappning i höjd är av central betydelse för att tillkommande bebyggelse skall kunna inordnas i den befintliga strukturen utifrån områdets topografi. Byggnaderna på Raketgatan bör fortsatt vara högst och de nya byggnaderna i slänten vid Egnahemsvägen närmast i höjd. De tillkommande byggnaderna placeras i en lägre del av den nord-sydliga dalgången, vilket bör avspeglas i deras byggnadshöjd.
- **Detaljeringsgrad:** Befintlig bebyggelse har mycket hög detaljeringsgrad med omsorgsfullt utförande. Tillkommande bebyggelse bör förhålla sig till detta och hålla samma klass i utförandet.
- **Volymer:** Tillkommande bebyggelse bör uppföras med viss variation i byggnadskropparnas storlek, så att enformigt sammanhängande volymer undviks. Större byggnader invid Guldhedsgatan bör utföras med indrag från gatan. Volymer bör vidare vara uppbrutna så att genomsiktighet uppnås.
- **Material:** Befintlig bebyggelse är uppförd i naturmaterial som granit, tegel, koppar och trä. Tillkommande bebyggelse bör inordna sig i denna tradition och utformas med motsvarande kvalitet vad gäller material och materialmöten.

OBSERVANDA - KRITISKA PUNKTER

Ovan: Vy mot Landalagatans avgränsade men väl sammanhållna historiska stadsrum med Chalmersplatsen i fonden. Nedan: Bergspasset vid Guldhedsgatan visande att f.d. Holtermanska befinner sig i en lågpunkt i den nv-sö dalgången som markeras av Chalmers bebyggelse som "klättrar" på dalgångens ena bergssida.

Ovan: Vy längs Holtermansgatan, i fonden de nyuppförda husen vid Egnahemsvägen där Raketgatans höga punkthus syns i bakgrunden. Nedan: Vy från Chalmersområdet upp mot norra Guldheden där Raketgatans punkthus tydligt avsåglar topografin och definierar Guldhedbergets topp.

OMRÅDESHISTORIK

Stadsdelen Landala

Det som i dag utgör stadsdelen Landala var under lång tid en del av de bergiga utmarkerna hörande till hemmanet Krokslätt Nordgården i Örgryte socken. Hemmanet ägdes under slutet av 1700-talet av kopparslagermästaren Bengt Landin, efter vilken egendomen och senare hela området sannolikt också fick sitt namn Landala. Egendomen Landala inbegrep förutom stora markområden även en större gårdsanläggning kallad Landala herrgård. Under första hälften av 1800-talet dominerades bebyggelsen vid Landalabergen av nämnda Landala herrgård och den angränsande Gibraltar herrgård, belägna i en lantlig miljö med natur- och jordbruksmarker endast bebyggda med enstaka mindre byggnader.

På 1860-talet började ägarna till egendomen Landala att arrendera ut tomtmark på sina norra ägor vilka låg alldeles intill Göteborgs dåvarande stadsgräns. I första hand var det inflyttade människor som inte haft råd eller av annan anledning lyckats få tag i tomter inne i staden som bosatte sig i Landalabergen. En omfattande förstadsbebyggelse växte fram med karaktären av en kåkstad bestående av enkla, fristående, mindre hus i trä. Gemensamt för hela området tycks ha varit att den ännu helt oreglerade bebyggelsen i detta skede var ”mycket oordnad” med dåligt byggda hus där stora sanitära problem skall ha uppstått. Detta ledde fram till att ett totalt byggnadsförbud för Landala utfärdades av Länsstyrelsen på 1860-talet.

År 1866 inköptes en första del av Krokslätt Nordgårdens ägor in av staden Göteborg. Syftet med inköpet var att förhindra ytterligare bostadsbyggnation utan lämplig reglering. Därefter avsågs tomtmarken användas till förbättring av arbetarklassens bostäder. Eftersom Göteborgs folkmängd ökade snabbt under andra hälften av 1800-talet fanns vid tiden ett stort behov för staden att expandera till angränsande markområden för att kunna uppföra bostäder åt den växande arbetarbefolkningen.

År 1876 inköptes efter en långdragen process slutligen resterande delar av egendomen Landala in, och vid samma tid köptes även en avstyckning från egendomen Gibraltar. Landala som av staden redan innan betraktats som ett ”gränsfall”, där landalabergens barn fått gå i skola gratis i staden trots att de hörde till Örgryte socken, införlivades med Göteborg 1883.

Efter införlivningen kunde Landala planläggas och ges en mer ordnad, stadsmässig struktur. Den första stadsplanen för Landala är från 1884 och visar en indelning i 13 kvarter med ca 150 tomter, samt en omfattande yta avsedd för en ny fattigvårdsanstalt. Staden hade i många år haft problem med en utbredd fattigdom och det därmed förknippade omfattande tiggeriet. Anstalten kom under 1880-talets slut att uppföras på egendomen Gibaltars tidigare ägor, i vad som då var en avskild och till stora delar ännu glest bebyggd del av stadens yttersta kant. Holtermanska sjukhuset uppfördes 1890-93 på en tomt strax sydväst om anstalten Gibraltar.

Placeringen av dessa båda institutioner säger något om såväl tidens syn på mänsklig svaghet med fattigdom och sjukdom såväl som landalaområdets beskaffenhet – här skulle de fattiga, lytta, utsatta och osedliga inte störa hederligt folk inne i stan. Värt att nämna är att delvis på samma tomt som Holtermanska sjukhuset, intill nuvarande Chalmersplatsen, låg flera av Landala herrgårds äldre byggnader fortfarande kvar fram till 1904 då de revs.

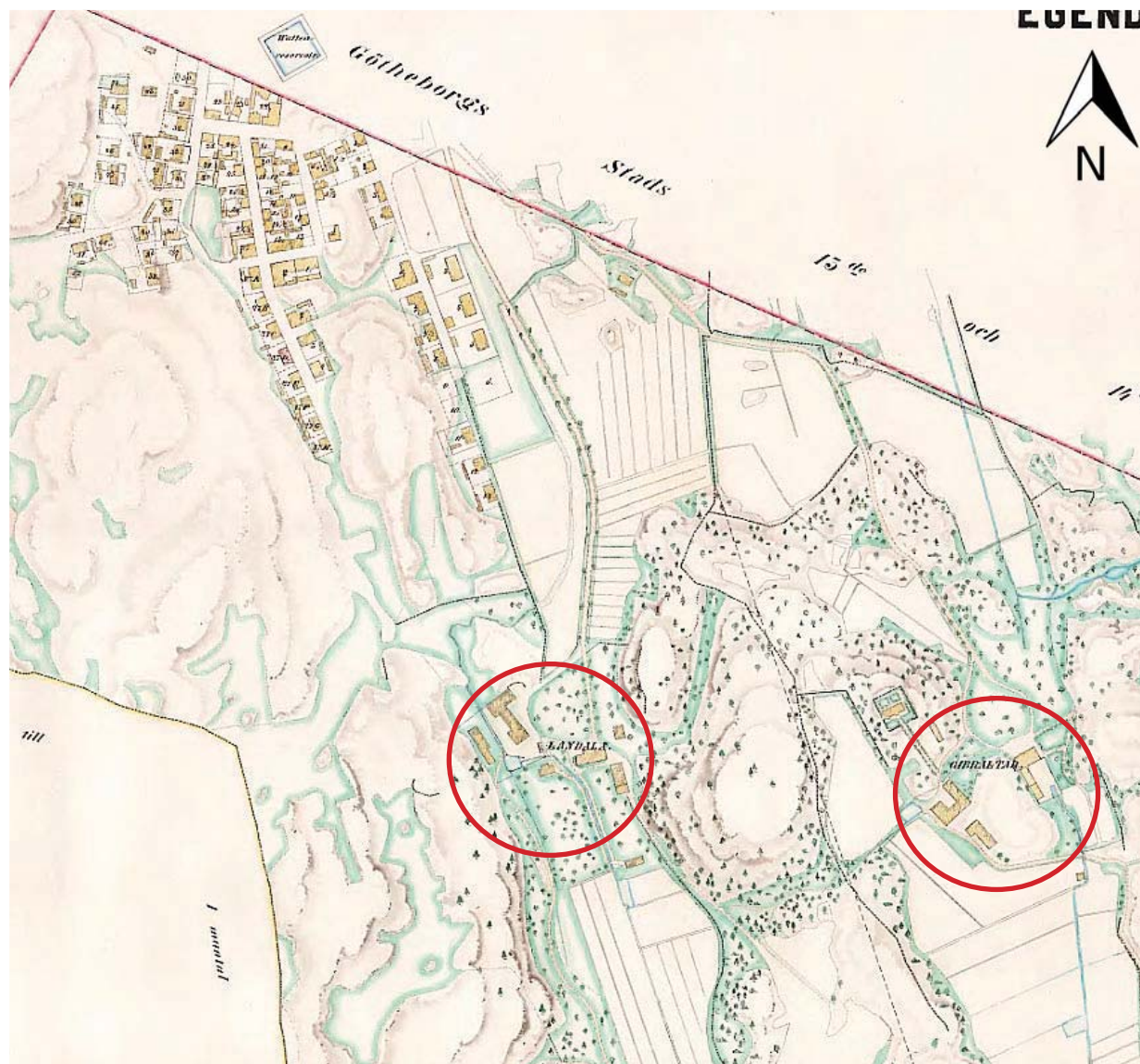
Den absoluta merparten av den nya bebyggelse som kom att uppföras i Landala under de två sista decennierna av 1800-talet utgjordes av landshövdingehus i trä. På 1920-talet uppfördes även några trevåningshus i sten i de södra delarna av området. Den nya stadsplanlagda förstaden, i första hand avsedd för arbetarbostäder, var till stora delar utbyggd på 1910-talet då landshövdingehuset i kvarteret 15 Sångsvanen färdigställdes. Ett kapell uppfördes vid nuvarande Kapellplatsen 1886, men flyttades 1919 något söderut på grund av fattigvårdsanläggningens utbredning. Landala kapell ligger än i dag på denna plats, och framstår idag som ett avvikande och pittoreskt äldre inslag i den omgivande storskaliga miljön från rekordårens byggande.

OMRÅDESHISTORIK

Under 1960- och 70-talen framkom önskemål om att sanera stora delar av Göteborgs äldre bebyggelse, dels för att förbättra boendemiljöerna men också för att bygga bort det "Fattigsverige" som den äldre bebyggelsen i många ögon representerade.

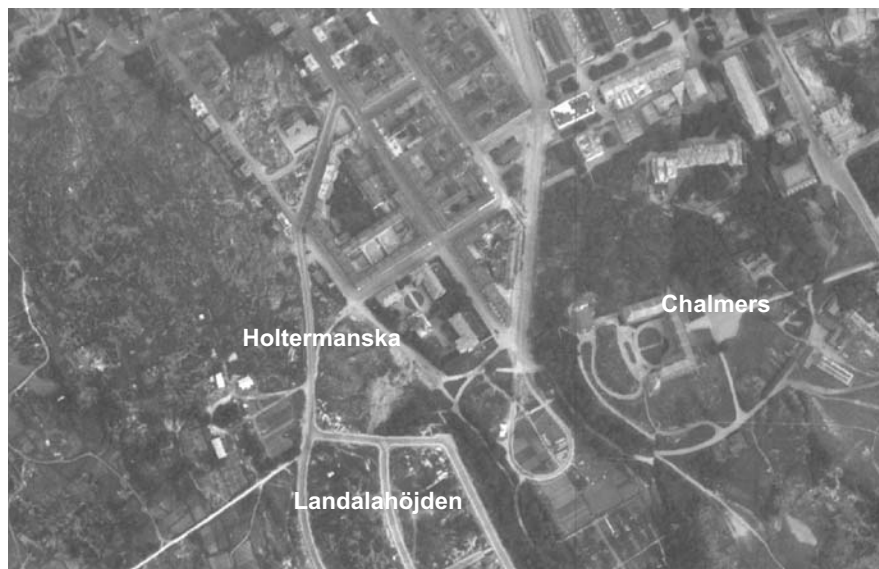
Som ett led i detta revs större delen av den äldre trähusbebyggelsen också i Landala, vilket förändrade områdets karaktär på ett genomgripande sätt - från en småskalig trähusmiljö till en miljö med storskalig miljonprogramsbebyggelse i betong. Av den äldre träbebyggelsen återstår i dag endast Landala kapell, kvarteret Sångsvanen samt ett landshövdingehus vid Kapellplatsen.

Chalmers tekniska högskola har vuxit fram successivt utefter de behov av nya lokaler som funnits. På området finns i dag bebyggelse från de senaste hundra åren. Nya byggnader har anpassats i höjd och utformning till de befintliga och den ständiga föränderligheten ger området en mycket dynamisk men sammanhållen karaktär.

Karta från 1877 över egendomarna Landala och Gibraltar (inringade med rött). Omgivningarna är ännu lantliga och den samlade bebyggelse som återfinns i norr är småskalig och utgörs av friliggande oregelbundet grupperade hus.

OMRÅDESHISTORIK

Flygfoto 1931

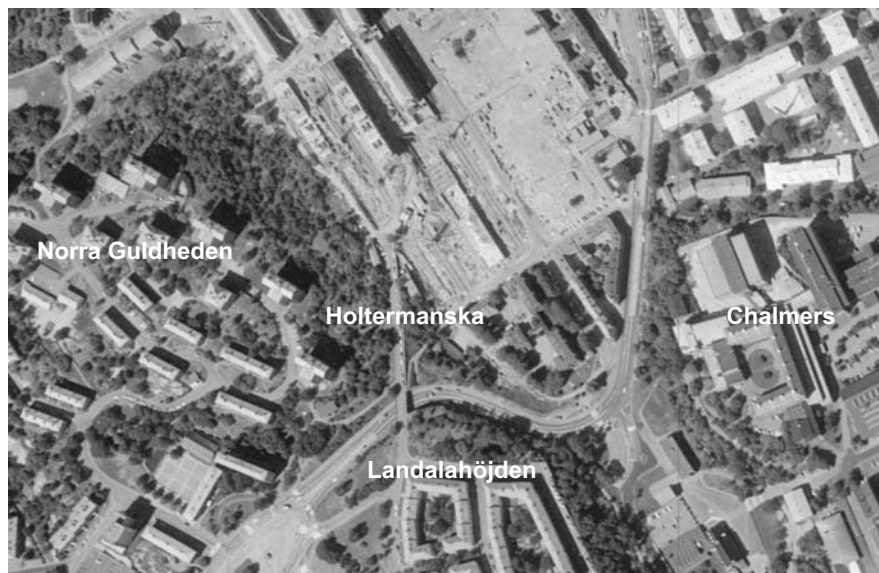
Här har stora delar av Guldhedenområdet ännu en pastoral prägel med ett fåtal små, enskilt liggande hus och smala, slingrande vägar. Egnahemsvägen leder upp till de nya gatorna vid Landalahöjden, där någon sammanhängande kvartersbebyggelse ännu inte tillkommit. Holtermanska sjukhuset omges av grönska och söder om sjukhustomten finns en vändslinga för spårvagnen integrerad med grönytor. Söder om vändslingan ligger ett stort område med kolonilotter och odlingsmark. Österut ligger Chalmers äldsta byggnader med dess parkliknande terrasserade omgivning. Runt skolan är delar av berget ännu lummigt och oexploaterat.

Flygfoto ca 1944

Här har bebyggelsen på Norra Guldheden och på Landalahöjden tillkommit. Guldhedsgatan har byggts och spårvägen har dragits genom berget upp till Wavrinskys plats och bort mot de södra delarna av Guldheden. Chalmers har börjat ta området söder om Holtermanska sjukhuset i anspråk, liksom en del av berget i norr. Den äldre trähusbebyggelsen i Landala ligger kvar. Holtermanska sjukhuset omges ännu av parkliknande grönytor med trädtrader, gångar och gräsmattor.

OMRÅDESHISTORIK

Flygfoto ca 1970

Här har den äldre bebyggelsen i Landala rivits och de nya, stora lägenhets-
husen börjat uppföras. Chalmers har byggt ut såväl i norr som i söder och
trafikapparaten intill Chalmersplatsen har byggts ut, på bekostnad av det f.d.
Holtermanska sjukhuset medvetet gestaltade grönytor åt söder.

Flygfoto 2015

Här är mycket i området sig likt sedan 1970-talet. Nya Landala är färdigutbyggt
och Chalmers har fortsatt att expandera, vilket lett till att grönytorna på berget
minskat. Trafikapparaten har byggts ut ytterligare, vilket lett till att den forna
parkliknande ytan vid sjukhustomtens södra del nu helt försvunnit. Längs
Egnahemsvägen håller tre bostadshus på att uppföras.

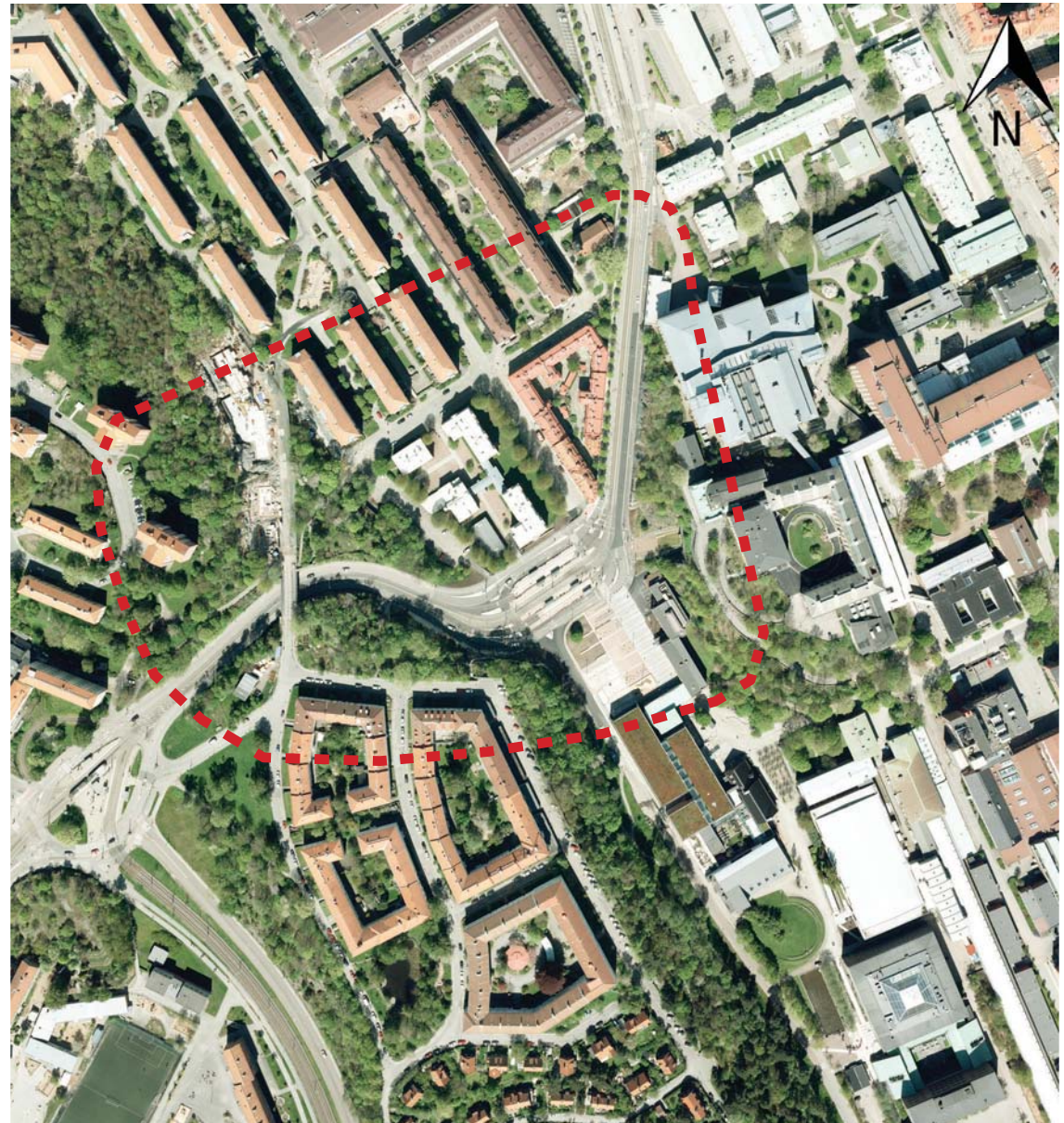
NIVÅ 1 - UTREDNINGSOMRÅDET

Avgränsning

Illustrationen till höger visar den ungefärliga avgränsningen av Nivå 1.

Nivå 1: Utredningsområdet

NIVÅ 1 - GRÖNYTOR OCH TERRÄNGFORMER

Områdets särprägel i stads- väven - en port mellan olika stadskaraktärer

Området kring Chalmersplatsen utgör en port in till centrala staden - ett övergångsområde mellan det tydligt avgränsade Guldheden med dess karaktär av 1940-tals hus i natur, Chalmersområdet mellan bergsryggarna och den allt mer stadsmässiga miljön med raka gator, kvarter och ordnad grönska som växer fram i takt med att man rör sig norrut mot stenhuskvarteren i Vasastaden.

Karaktären av port förstärks av att man passerar genom ett tydligt pass i terrängen, där Guldhedsgatan är djupt nedsprängd i berget. På sidorna om gatan är höga skarpa bergskärningar med stenmurar och branta trappor. Viadukten med den korsande Egnahemsvägen förstärker passkaraktären ytterligare.

När man kommer på Guldhedsgatan från stenstaden möter man här fri grönska och fritt placerade stora institutioner (Chalmers). När man kommer från Guldheden möter man i stället kvaravarande delar av den äldre kvarterstaden i form av bostadsbebyggelsen vid Landalagatan och Holtermansgatan.

Guldhedsgatan böljar fram från det högt belägna Norra Guldhedens hus i natur via det insprängda bergspasset ned till den avgränsade resten av 1800-talsmiljö invid f.d. Holtermanska sjukhuset och via Chalmersplatsens infrastruktur och dynamiska bebyggelse vidare in mot tätare och stadsmässigare strukturer närmare ned mot Vasastaden.

NIVÅ 1 - GRÖNYTOR OCH TERRÄNGFORMER

De stora terrängformerna

Tack vare det öppna stadsrummet mellan Chalmers kärhus och Holtermanska sjukhuset kan man fortfarande få en uppfattning om den tidigare så tydliga dalgången i nordväst-sydöstlig riktning, kantad av höga berg på båda sidor. Dalgången är fortfarande till stor del kantad av friväxande trädvegetation. På den västra sidan sträcker sig detta gröna bälte ända från grönområdet vid Mossens idrottsplats till den fria grönskan på Övre Guldheden, även om de nyuppförda bostadshusen vid Egnahemsvägen i viss mån bryter denna kontinuitet.

Områdets terräng präglas av trädbevuxna bergshöjder och en nv-sö utsträckt mer öppen dalgång. Då Guldhedsgatan gör ett "hack" och delar av Guldhedsberget i två avskilda delar så är det först inte uppenbart att det är en sammanhängande grönsstruktur med blandskog/uppväxta träd som sträcker sig ända från Mossen och upp mot Landala torg.

NIVÅ 1 - GRÖNYTOR OCH TERRÄNGFORMER

Teckenförklaring

- Den med blandskog/träd bevuxna västra dalgångssidan
- Tuktad stadsgrönska/parkkvaliteter vid f.d. Holtermanska sjukhuset
- Gårdsplanteringar i nya Landala

Västra dalgången möter den tuktade trädraden vid f.d. Holtermanska åt sydväst.

Tuktad åldrig trädrad ut mot Landalagatan åt nordost.

Uppväxt tät grönska på berget vid Fyrverkaregatan.

NIVÅ 1 - PLANERINGSIDÉER OCH -IDEAL

Planeringshistorik

1808 års stadsplan

I början på 1800-talet tog man det första målmedvetna steget till utvidgning av staden Göteborg genom beslutet om vallarnas raseri. År 1808 fastställdes en stadsplan av stadsarkitekt C W Carlberg som inbegrep ett tämligen begränsat område i anslutning till de tidigare befästa områdena på bägge sidor om vallgraven.

Området strax utanför de successivt avrivna försvarsvallarna söder om vallgraven kom dock inte att stadsplaneras och därmed inte heller att bebyggas i detta tidiga skede. Fortsatt upptogs den största delen av den gamla stadens direkt angränsande omland av donationsjordar vilka arrenderades av ägarna till de för Göteborg så kännetecknande landeriegendomarna. Innan staden expanderade utåt kom den äldre innerstaden, planlagd som en befäst 1600-tals kanalstad med rutnätsplan efter holländskt mönster, att omformas där äldre en- och tvåvåningshus byggdes om och försågs med en tredje våning.

Ny stenhusbebyggelse i tre våningar kom kring mitten av 1800-talet att uppföras inom den gamla innerstadens gränser på frigjorda ytor i anslutning till vallgraven. Nya tomter infogades i den tidigare befästa stadens struktur med bastionsspetsar vilket innebar assymetriska och ofta spetsiga kvarter som i möjligaste mån anslöts till kanalstadsplanens rutnätsstruktur. Ett bra exempel från tidens nybyggnation intill vallgravens insida är de påkostade tegelhusen längs Stora Nygatan.

Plan över "nya utvidgningen" med föreslagna assymetriska kvarter längs vallgravens bägge sidor på ytor som kom att frigöras i takt med att befästningarna revs, 1815

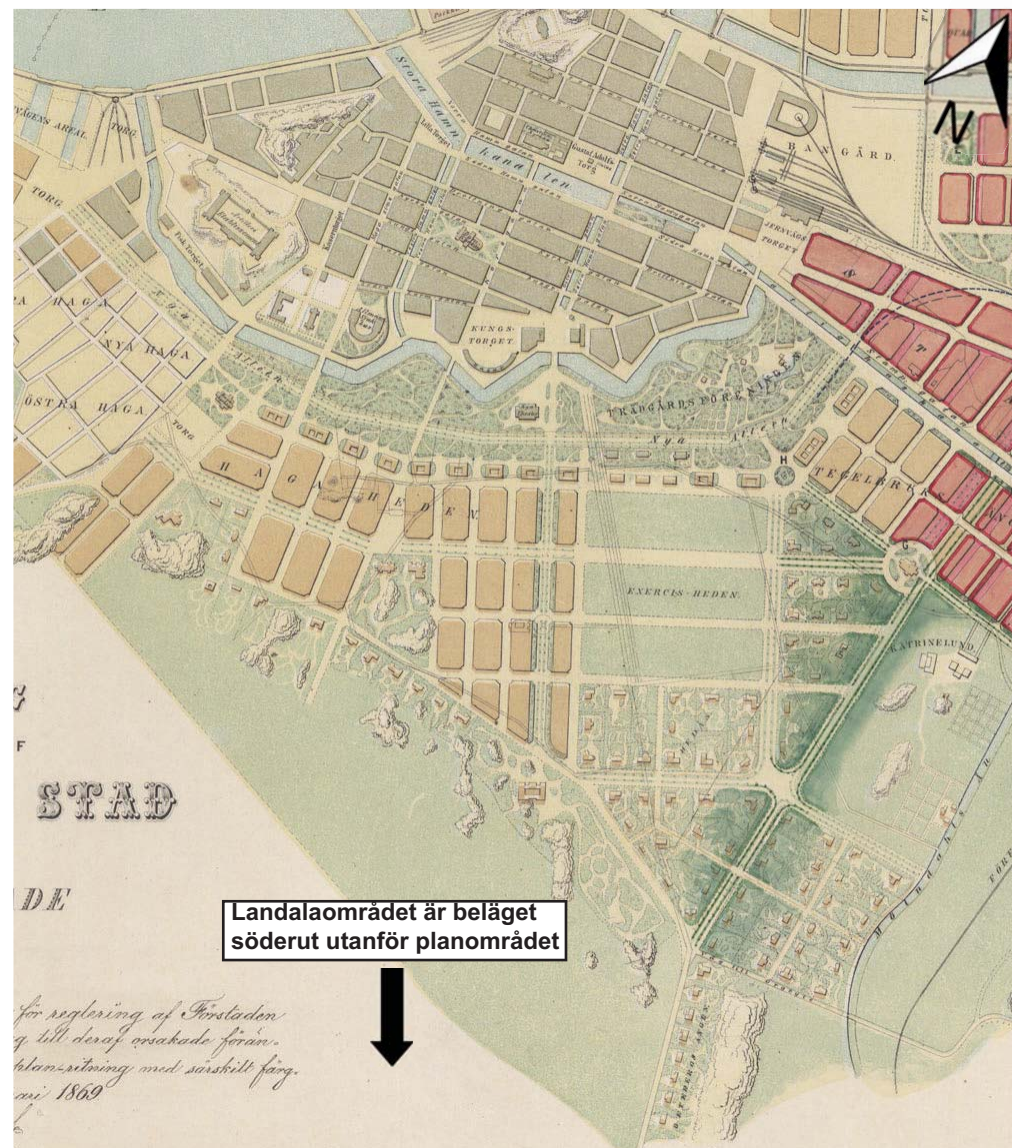
NIVÅ 1 - PLANERINGSIDÉER OCH -IDEAL

1866 års stadsplan

Det var först vid 1860-talets början som utvidgningen utanför vallarna tog verklig fart, då vad som sannolikt var den första stadsplanetävlingen i landet utlystes 1862. Utifrån flera olika förslag arbetade en kommitté 1863 fram ett förslag till stadsplan som slutligen stadfästes 1866. Planen utformades enligt ett för tiden vanligt europeiskt ideal präglat av Haussmanns planer för Paris vilket inbegrep rutnätsindelade rätlinjiga luftiga kvarter, svängda boulevarder och trädkantade breda avenyer. 1866 års utvidgningsplan för Göteborg sträckte sig inte längre söderut än till Hasselbladskan och Levgrenska ängarna, vilket idag motsvarar ett område ungefär mellan Getebersäng - Vasastaden - Haga - Masthugget.

Beträffande Landalaområdet så hörde det ännu till Örgryte och omfattades således inte av den nya stadsplanen. En omfattande förstadsbebyggelse i Landalabergen växte fram på privat utarrenderade småtomter under 1860-talet. I första hand var det mindre bemedlade arbetare som uppförde enkla bostadshus i trä fritt placerade i den bergiga terrängen utan någon övergripande tanke på att en välfungerande stadsdel skulle åstadkommas. Enligt samtida källor var bebyggelsen ”mycket oordnad” och inte minst sanitärt fanns stora problem i området. Den oreglerade expansionen av i allmänhet dåligt utförda småhus ledde fram till att Länsstyrelsen utfärdade ett totalt byggnadsförbud för Landala på 1860-talet.

År 1866 inköptes en första del av Landala in av staden Göteborg. Syftet med inköpet av marken, som var en del av egendomarna Landala och Gibraltar och tillhörde Krokslätt Nordgården, var att förhindra ytterligare bostadsbyggnation utan lämplig reglering. Eftersom Göteborgs folkmängd ökade mycket snabbt under andra hälften av 1800-talet fanns vid tiden ett stort behov för staden att expandera och införliva angränsande markområden för att där kunna uppföra ordnade bostäder, främst åt den stora arbetarbefolkningen. Efter införlivningen fanns förutsättningar för att Landala skulle kunna planläggas och ges en stadsmässig och välfungerande struktur.

Utsnitt ur förslag till den stadsplan som slutligen antogs 1866, visande stadens första samlade utvidgning utanför vallgraven, 1863

NIVÅ 1 - PLANERINGSIDÉER OCH -IDEAL

1886 års stadsplan

Det första förslag till stadsplan över delar av ägor inom egendommarna Landala och Gibraltar härrör från år 1882. Planen är tämligen övergripande utan några detaljbestämmelser och visar ett försök att åstadkomma en rationell rutnätsplan av 1800-talssnitt med raka vägsträckningar och rätlinjiga ganska stora kvarter. Detta planideal ansågs, trots kuperad terräng, möjligt att applicera på området i princip obebyggda södra delar. Områdets norra och nordvästra delar var däremot besvärligare då en existerande mer oregelbunden planstruktur med krökta vägsträckningar och oreglerade mindre kvartersbildningar redan fanns där. Den befintliga blandade bebyggelsen kunde inte helt inordnas inom de nya kvartersgränserna trots att dessa gavs en betydligt mer oregelbundet varierad form än kvarteren längre söderut. Den slutliga stadsplanen som stadfästes 1886 visar samma kvartersindelning som på 1882 års karta, med den skillnaden att några nya byggnader har uppförts söderut i området.

Den nya stadsdelen indelas enligt planen i tretton kvarter med ca ett-hundrafemtio tomter samt en omfattande yta i sydöst reserverad för en ny inrättning för fattigvård. Fattigvårdsanstalten Gibraltar togs i bruk 1888 och i det angränsande 14:e kvarteret i de södra obebyggda delarna uppfördes på 1890-talet ytterligare en allmän inrättning i form av Holtermanska sjukhuset. Successivt kom den nya stadsdelens att bebyggas med mestadels hyreshus i tre våningar, där de allra flesta grupperades i slutna kvarter och utfördes som landshövdingehus med murad bottenvång och bostadsvåningar i trä.

Det strikta rutnätsidealet från 1880-talet fungerade bra för de relativt lättbebyggda markområden som hittills planlagts och bebyggt under stadens utvidgning, men visade sig inte särskilt lämpade för att ta sig an de bergigare områdena som återfanns som i ett bälte mellan Korsvägen och Slottsskogen. Då Landalas mest kuperade delar i söder skulle bebyggas kom istället en annan typ av stadsplanering att bli mer framträdande.

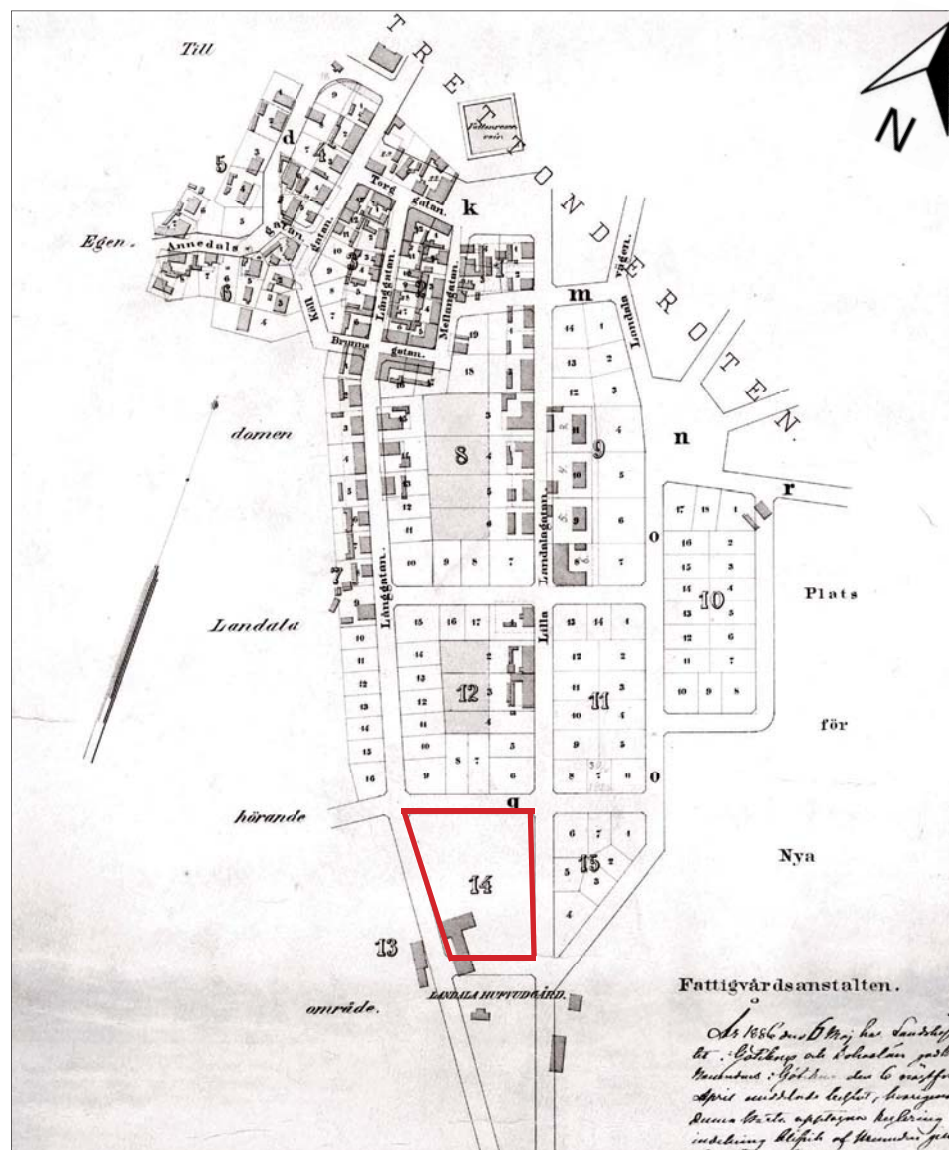

Illustration av stadsplan visande tomtindelningen i den nya stadsdelen Landala, 1886. Tomten där Holtermanska sjukhuset senare uppfördes är markerad med rött.

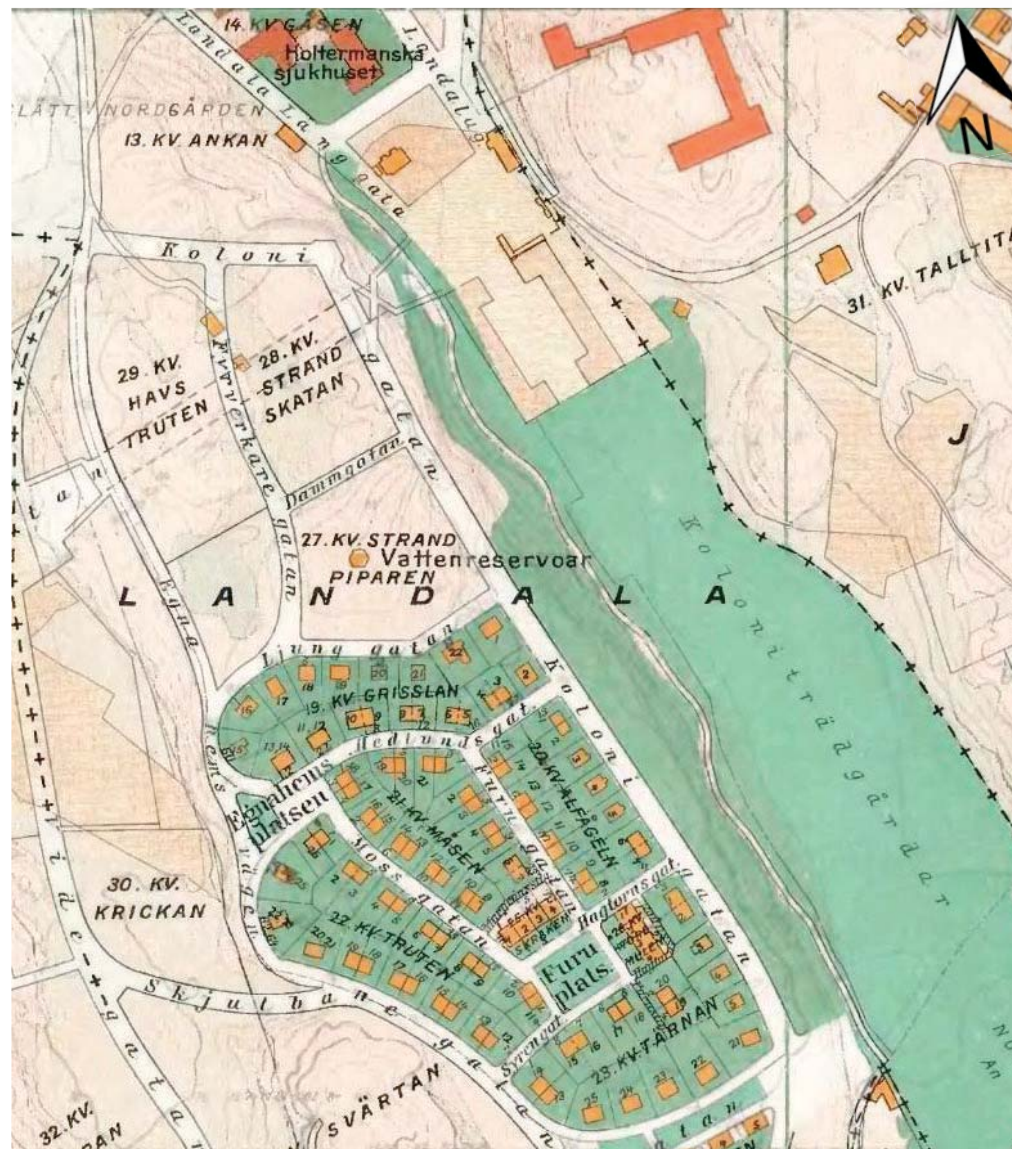
NIVÅ 1 - PLANERINGSIDÉER OCH -IDEAL

Det tidiga 1900-talets planering

Ett tydligt uttryck för en ny tids stadsplaneideal är de områden som stadsingenjör Albert Lilienberg planerade under 1900-talets början, influerad av den österrikiske arkitekten Camillo Sittes arbeten. En av de mest betydande av Lilienbergs planer i Göteborg är för området Landala Egnahem, vilket började planeras redan 1908 och uppfördes från 1913 fram till omkring 1922. Egnahemsområdet uppfördes som ett avskilt bostadsområde med villor, radhus och senare även hyreshus placerade uppe på en höjd allra längst söderut i Landalaområdet.

Planen över området var ett tydligt avsteg från 1800-talets planideal med rätlinjiga breda gator med långa siktlinjer genom repetitiva rutnätskvarter. Lilienbergs nationalromantiska plan för egnahemsområdet innebar i kontrast till tidigare planer att gatusträckningar förlades mjukt böljande och anpassade efter områdets naturliga förutsättningar vilket i detta fall, likt för delar av övriga Landalaområdet, innebar att man hade en bergig, brant och till stora delar obebyggd naturlig terräng att ta sig an. Förutsättningarna var således goda då det var småskaliga, oregelbundna, kuperade och grönskande gaturum med begränsade vyer som eftersträfvades för att skapa ett intimt och variationsrikt stadsrum. Inspirationen till Sittes och Lilienbergs planideal hämtades i grunden från den organiskt framvuxna medeltidsstaden med oregelbundet formad struktur som på ett lyckat sätt ansågs förhålla sig till platsens förutsättningar och samtidigt ge en ombonad rumslighet.

Vid sidan av Landala Egnahem arbetade Lilienberg på 1910- och 1920-talen med ett stort antal olika stadsplaner, varav flera berörde Landalaområdet bland annat som en del av planen för Krokslätts municipalsamhälle. Ett av planförslagen som berörde det här aktuella utredningsområdet innebar att det då helt oexploaterade Guldheden skulle bebyggas med hyreshus, men denna plan kom inte att genomföras och Guldhedenområdet förblev obebyggt ännu ett 20-tal år.

Utdrag ur jubileumskarta från 1923. Holtermanska sjukhuset är beläget längst upp i norr och det nyss färdigställda Landala egnahemsområde i söder.

NIVÅ 1 - PLANERINGSIDÉER OCH -IDEAL

På bergshöjden strax söder om Holtermanska sjukhuset och direkt angränsande mot egnahemsområdet anlades mellan 1927-35 totalt fyra kvarter med flerbostadshus. Stadsplanen för området Landalahöjden upprättades av Lilienberg 1927 varefter ett första stort landshövdingehus med assymetrisk planform uppfördes omkring ett befintligt vattentorn från 1910-talet. Planen ändrades 1931 av stadsingenjören A. Södergren men uppvisade fortsatt en tydlig Lilienbergsk karaktär med en oregelbunden planstruktur med mjukt svängda böljande gator med byggnader i fond och tomter med terrasseringsmurar i granit som en följd av den kuperade terrängen. Tomterna bebyggdes under 1930-talet enligt planförslaget med assymetriska landshövdingehuskvarter kring oregelbundna gårdsrum, liksom i Lilienbergs genomförda plan för Bagaregården.

Ett flertal detaljbestämmelser återfinns i planen för Landalahöjden där det bland annat fastslås att endast trevåningshus med två våningar i trä på en våning av sten tillåts samt att utformningen skall ges den form som "gårds- och gaturum i sin helhet påfordra". Landshövdingehusens tillsynes traditionella grammatik har här alltså kommit att förändras genom ytterligare en våning jämfört med tidigare typer. Därtill drogs träfasadernas panel i regel ner över sockelvåningen vilket gav en ny typ av enhetligt uttryck med stora tämligen avskalade gatufasader verkande som sammanhängande volymer. År 1933 kopplades det tidigare avskilda området vid Landalahöjden samman med de äldre landshövdingehuskvarteren lite längre norrut i Landala, då Egnahemsvägen förlängdes via en bro över Guldhedsgatan som sprängts ned i berget.

1931 års plan kan ses som en slags blandform och länk mellan den äldre rutnätsstadens landshövdingehus, Lilienbergs pittoreska "medeltidsträdgårdsideal" och funktionalismens och därpå efterkrigstidens nya friare planideal. Detta kan exemplifieras med hur gatorna vid Landalahöjden terränganpassats och förlagts i samklang med angränsande natur med berg i dagen samt att de långsträckta byggnadskropparna med i huvudsak landshövdingehus i trä givits en väl sammanhållen gestaltning med assymetrisk planform och placering. Området som helhet gavs en väldefinierad rumslig karaktär präglad av rymd, ljus och tilltagna grönytor. Naturliga slänter beväxta med träd sparades och verkar som avskärmning samt att en stor befintlig damm medvetet användes i områdets gestaltning och gavs en omgärdning av nya planteringar. Som ett tydligt uttryck för den framväxande funktionalismen står det putsade stenhäus som uppfördes 1934 i kv. 27. Stenhuset byggdes samman med ett stort äldre landshövdingehus i trä vilket innebar att detta kvarter omformades från sin tidigare hästskoform till ett nästan slutet "storgårdskvarter".

Omarbetad stadsplan över kvarteren vid Landalahöjden, 1931.

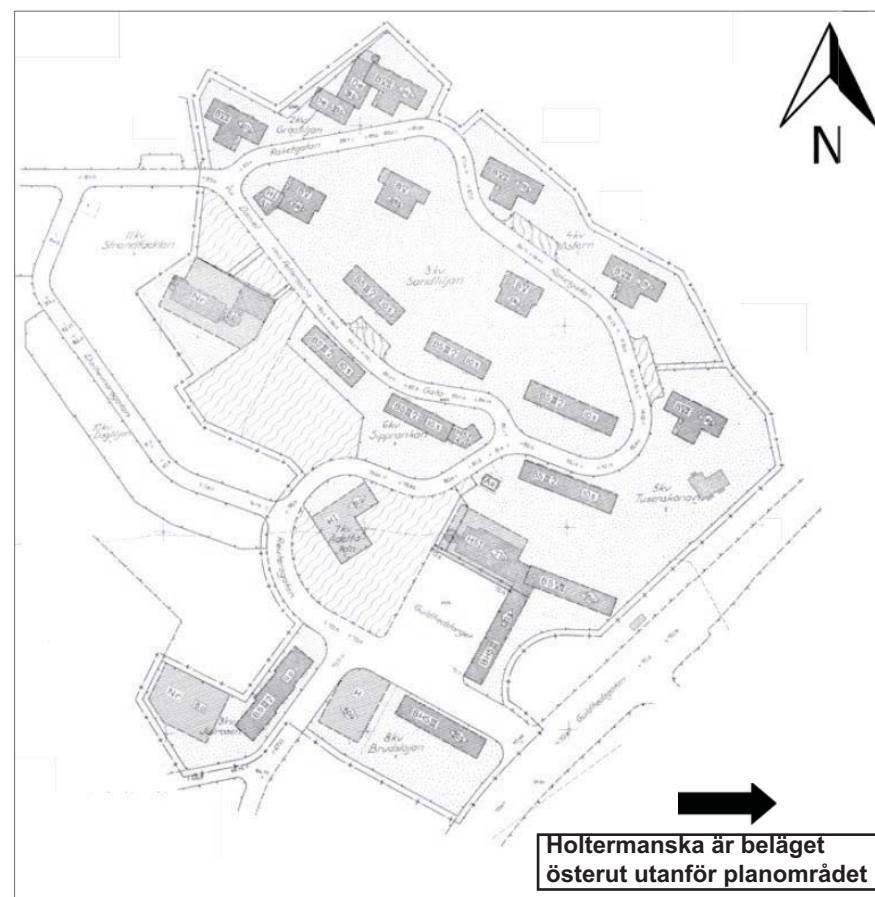
NIVÅ 1 - PLANERINGSIDÉER OCH -IDEAL

Den moderna planeringen under 1930-50-talen

Under 1930- 40-talen gjordes ändringar för flera avgränsade områden inom den gällande stadsplanen från 1886, som inbegrep stora delar av nuvarande Landala. Flera av ändringarna kom så vitt man kan förstå inte att genomföras. Lilienbergs äldre plan för Guldheden kom under denna tid att omarbetas av den funktionalistiskt inriktade nye stadsplanechefen Uno Åhrén. Under 1930-talet togs under hans ledning fram en ny plan som avsåg ett fyrtiotal punkthus som de vid nybyggnationen vid Sandarne. Bebyggelsen i Guldheden var tänkt att ansluta till Landala i områdets nordöstra del och byggnaderna placerades i ett strikt planmönster enligt modernistiska principer om sol, luft och grönska. Andra världskriget utbrött satte definitivt stopp för möjligheten att genomföra Åhréns plan och därtill ersattes även Åhrén som stadsplanechef av Tage William-Olsson 1943.

Efter att ha utlyst en tävling som inte genomfördes kom uppdraget att ta fram en ny stadsplan för Norra Guldheden att ges direkt till arkitekterna Gunnar Wejke och Kjell Ödéén. Planen utformades 1944-45 med avsikt att skapa ett nydanande bostadsområde utifrån resultaten av flera bostadsutredningar. Återigen kom medeltidsstaden att fungera som en slags inspiration när nya stadsdelar skulle planeras. Det var upplevelsen av småskalighet och bykänsla som eftersträvades. Begreppet grannskapsenhet lanserades för att beskriva det nya planeringstanken med överblickbara delområden där de boende skulle uppleva trygghet, social samhörighet och ha nära till samhällelig och kulturell service. Stor omsorg ägnades planens sociala aspekter där bostadsområdet skulle bidra till en känsla av gemenskap och främja demokratiska värderingar.

Planens utgångspunkt var, liksom det var för Lilienberg dessförinnan, platsens naturliga förutsättningar. Gatunät med slingrande lokalator väl integrerade i bebyggelsen placerades in i den befintliga terrängen. Grönstrukturer infogades med omsorg och var mycket viktiga i den överlag luftiga planstrukturen. En riklig och varierad växtlighet planerades för att i fullvuxet skick kunna bidra till rumslighet och ge inslag av "natur" i gatu- och stadsrummet. Olika hustyper anpassades efter nivåskillnader och höjderna ökade i samklang med bergets topografi. Bergets "topp" betonades ytterligare genom att områdets högsta byggnader placerades längs med dess branta kant. De moderna men hantverksmässigt utförda punkthusen i det, på alla nivåer, genomplanerade Norra Guldheden tronade på bergets krön och stod som effektfull kontrast till angränsande stadsdelars trähusbebyggelse som representerade en annan tid.

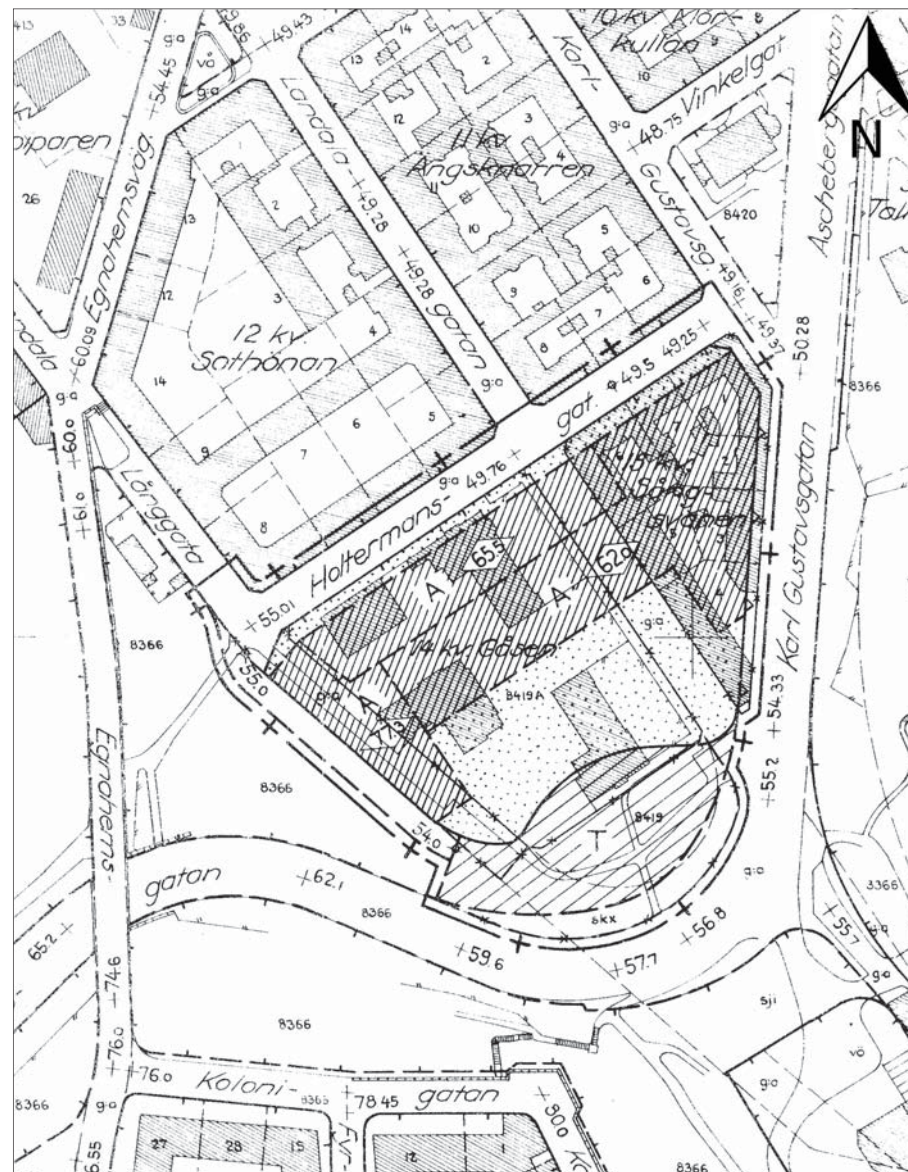
Wejke och Ödééns plan över Norra Guldheden, 1944.

NIVÅ 1 - PLANERINGSIDÉER OCH -IDEAL

1960-talets saneringsplanering

För den del av Landala där f.d. Holtermanska sjukhuset ligger var stadsplanen från 1886 gällande, förvisso med ändringar, fram till 1964. Då vann en ny detaljplan för 14:e och 15:e kvarteren laga kraft och ersatte de provisoriska byggnadsföreskrifter som hade gällt ända sedan 1880-talet för det privatägda 15:e kvarteret. 1964-års detaljplan togs fram med anledning av att Chalmers tog över byggnaderna på den f.d. sjukhustomten för att inrätta ett matematisk centrum på platsen. Planen dömde på tidstypiskt 1960-tals manér ut landshövdingehusen i kvarter 15 då de inte ansågs uppfylla nutida krav på standard. Istället för bevarande föreslogs att kronan/staden löste in kvarteret för att man skulle kunna slå samman det med det 14:e som man redan ägde. Vidare medgav planen rivning i bägge kvarteren av såväl f.d. Holtermanska samtliga sjukhusbyggnader som angränsande landshövdingehus. Detta för att möjliggöra uppförande av flera nya byggnader mellan 4 och 7 våningar höga samt ett parkeringshus med plats för 300 bilar.

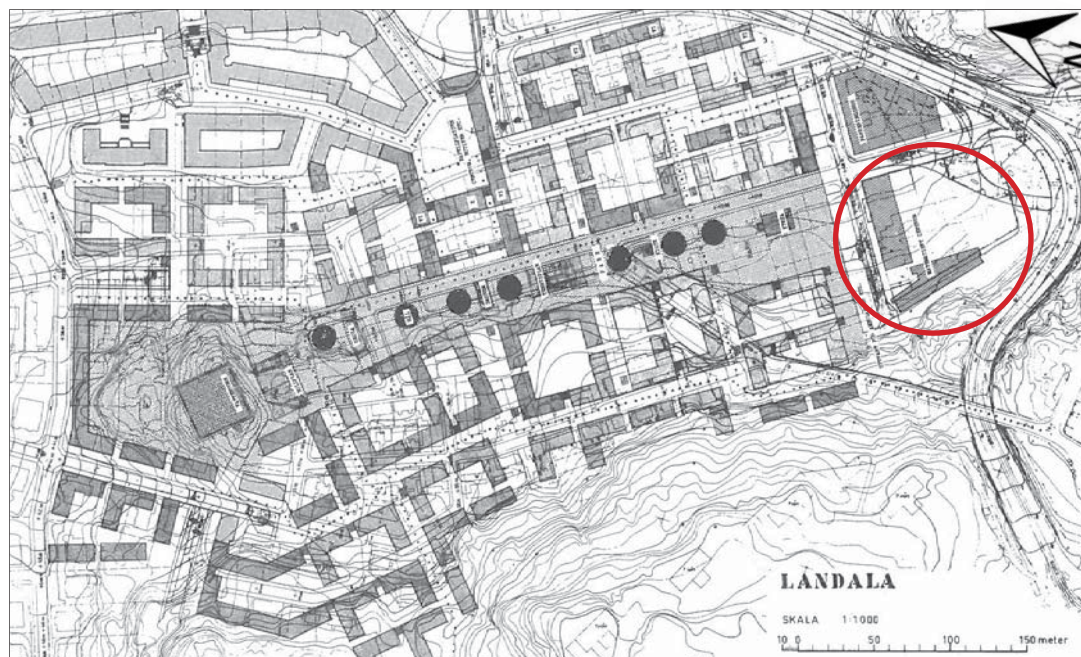
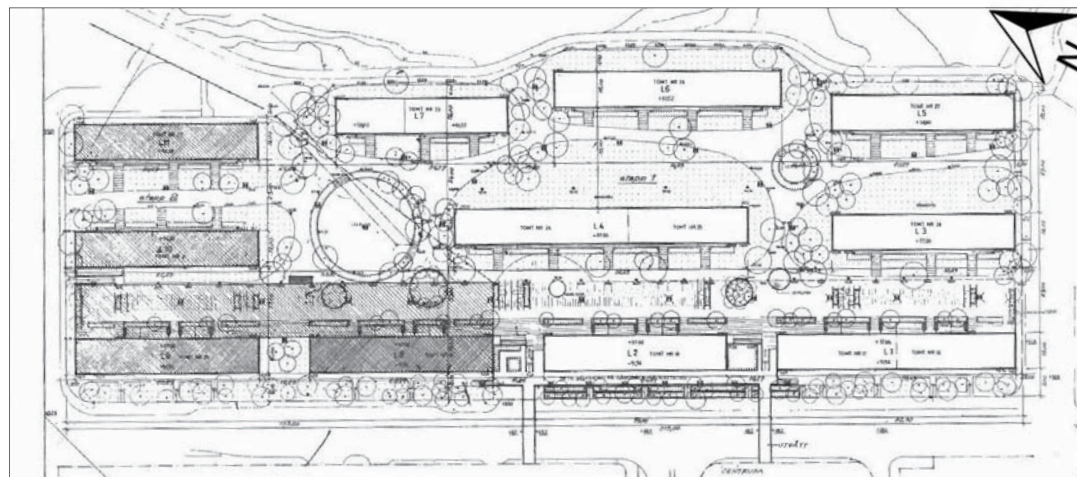
Likt för flera av tidigare ändringar av 1886 års plan så kom inte heller förslagen från 1964 att genomföras. Istället för att vara ett provisorium fram till att man byggt nytt kom iordningställandet av Holtermanska sjukhusets äldre byggnader till matematiskt centrum att bli en permanent lösning som användes kontinuerligt under flera decennier. För Landala som helhet antogs ett principförslag till ny stadsplan 1968. Planen var en så kallad saneringsplan som möjliggjorde att stadsdelen kunde totalsaneras genom rivning av så gott som all befintlig äldre bebyggelse. Efter rivning kunde man förnya hela stadsdelen enligt tidens ideal som i huvudsak utgick från viljan att ta ett samlat grepp över stora områden och med effektiv planering och industriellt byggande åstadkomma många hyresbostäder med modern standard till ett överkomligt pris. Detta innebar något förenklat att delar av gamla Landalabergens kuperade och ostyriga terräng med äldre friliggande trähus och sammanhängande kvarter med landshövdingehus successivt kom att jämnas med marken. Rivningarna tog sin försiktiga början redan 1964, trots att saneringen av Landala klubbades igenom formellt först 1969, och fortsatte fram några år in på 1970-talet. Varför inte rivningarna av Holtermanska sjukhuset och landshövdingehusen i kv. 15 genomdrevs under denna tid är för oss okänt. Beträffande kv. 15 kan bevarandet möjligen ha berott på problem med att lösa in den privatägda marken.

NIVÅ 1 - PLANERINGSIDÉER OCH -IDEAL

Bostadsområdet Landalabergen, som ligger i direkt anslutning till f.d. Holtermanska sjukhuset, uppfördes 1969-73 efter ritningar av Sven Brolid. Byggnaderna utgörs av tre parallella rader med 11 tjocka skivhus i 6-8 våningar, där två av husen är underbyggda med parkeringsdäck. Ursprungsförslaget inbegrep hus i 5 våningar men under projekterings gång kom detta att höjas till dagens utförande. Sven Brolid gjorde i ett tidigt skede ett alternativförslag för området. Detta inbegrep kvartersbebyggelse med smalhus i 2-3 våningar ovan parkeringsdäck, i en skala mycket mer anpassad till gamla Landalas karaktär. Förslaget antogs dock inte, främst av ekonomiska skäl då gator under mark krävde luftkonditionering, hiss i trevåningshus blev för dyrt samt att Bostadsbolaget hade invändningar mot förvaltningsekonomin. Således blev nybyggnationen tidstypiskt brutal i sin nygestaltning, det enda som egentligen anknyter till den tidigare strukturen är att Egnahemsvägens äldre sträckning behölls som ett diagonalt gång- och cykelstråk emellan två av skivhusen in mot en ny platsbildning.

Direkt angränsande till Landalabegen uppfördes 1969-73 området Landalagången efter ritningar av Lars Ågren och Ingemar Mattsson. Byggnaderna utgörs av två parallellt placerade mycket långa korridorhus i 6-8 våningar byggda av prefabricerade betongelement. År 1974 stod Landala centrum med det nya torget färdigt men redan 1971 flyttade de första hyresgästerna in i de första färdigställda delarna av det förnyade totalsanerade Landala. En till stora delar plansprängd fullt modern stadsdel med storskaliga tämligen enformiga lägenhetshus med långsträckta och öppna trafikseparerade bostadsgårdar hade ersatt äldre friliggande trähus och varierade men sammanhållna kvarter med landshövdingehus, vilka givit gamla Landala en småstadskaraktär med inslag av lantlighet och fjällliknande natur.

Ovan: Plan över bostadsområdet Landalabergen av Sven Brolid, färdigställt 1973. Nedan: Sven Brolids ej antagna alternativförslag för stadsförnyelse i södra Landala. Holtermanska tomten inrigad med rött.

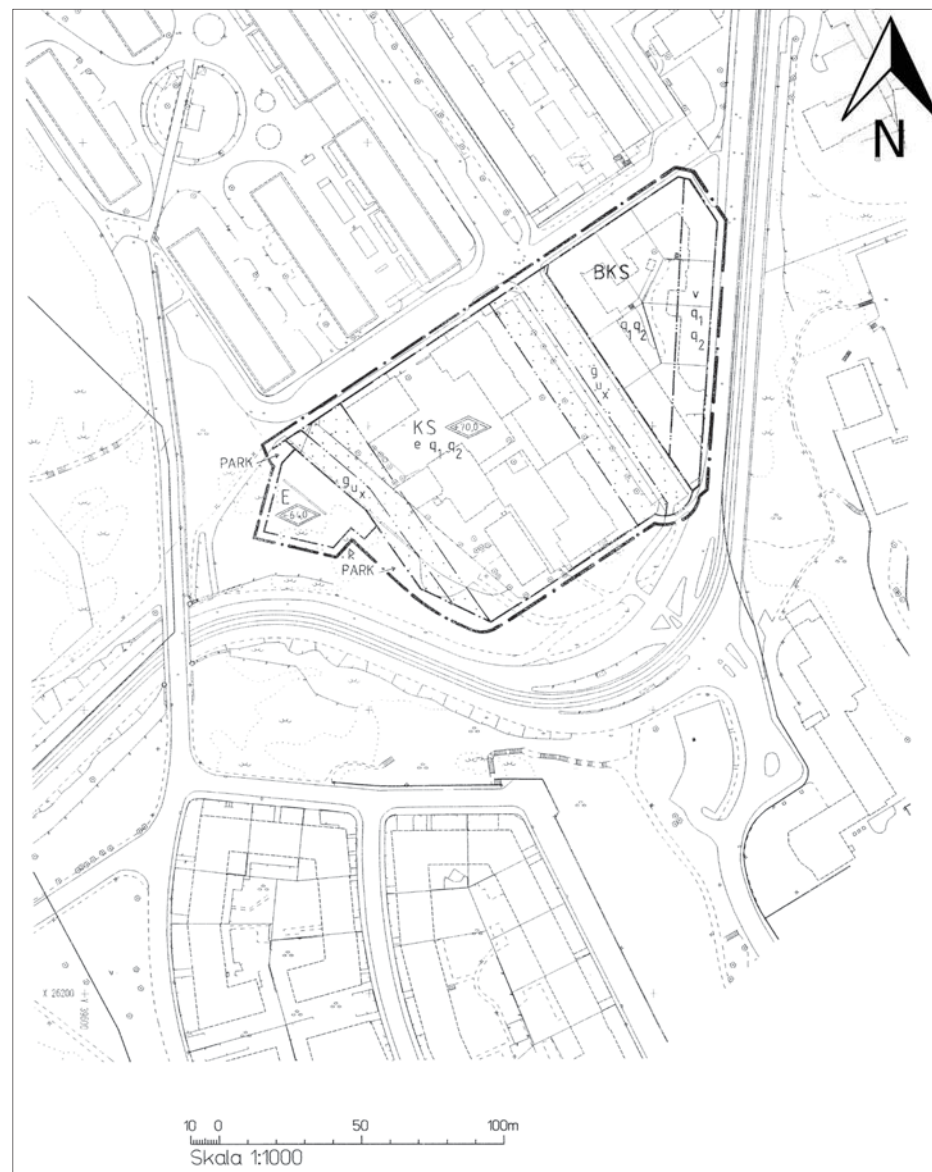
NIVÅ 1 - PLANERINGSIDÉER OCH -IDEAL

Gällande och kommande detaljplaner

Den gällande detaljplanen för kv. 14 och 15 i Landala är antagen 1996 och medger användande av befintliga bevarade äldre byggnader som bostäder, kontor och skola samt att en ny elmottagningstation kan uppföras och ersätta en befintlig transformatorstation i planområdets västra hörn mot Egnahemsvägen. Därtill medges även viss ombyggnation av f.d. Holtermanska sjukhuset samt uppförande av ny kompletterande bebyggelse inom den ursprungliga anläggningen. I planen anges att tillkommande bebyggelse skall anpassas till befintliga byggnader så att god helhetsverkan uppnås. Inför byggandet av elmottagningsstationen krävs att schaktning och bergavtäckning sker under antikvarisk kontroll då det finns en fornlämning (skålgrop) vid det aktuella markområdet.

Under 1998 genomfördes ganska omfattande ombyggnationer av det f.d. sjukhusets byggnader där lokalerna iordningsställdes och anpassades till ny verksamhet (innovationscenter) som flyttade in. Samtidigt genomfördes även nybyggnation av en ny förbindelsegång samt att en fristående lagerbyggnad uppfördes i väster.

Planen visar tydligt hur stadens politiker och tjänstemän sedan 1960-talet ändrat sin syn på de fåtaliga kvarvarande resterna av gamla Landalas bebyggelse. I den aktuella planhandlingen uttrycks att befintliga äldre byggnader är kulturhistoriskt värdefulla och skall bevaras med hänvisning till stadens bevarandeprogram. I planen har q-bestämmelser med rivningsförbud och förvanskningförbud utfärdats för såväl de äldre f.d. sjukhusbyggnaderna som för det angränsande landshövdingehuskvarteret med vad man i handlingarna benämner ”exteriört vackra” hus.

Gällande detaljplan för kv. 14 (Holtermanska) och kv. 15 i Landala, 1996.

NIVÅ 1 - PLANERINGSIDÉER OCH -IDEAL

För ett område invid Egnahemsvägen, strax ovanför f.d. Holtermanska sjukhuset och direkt nedanför Raketgatan, antogs en ny detaljplan 2010. Syftet med planen var att möjliggöra uppförande av nya bostäder på det obebyggda släntområdet direkt ovanför Egnahemsvägen. Tre terränganpassade punkthus i 7-8 våningar med sutterängutförande inrymmande ett sjuttiototal hyreslägenheter uppfördes på området 2015-2016. Den nya planen anknyter till den välkända terränganpassningen som återfinns i Norra Guldheden och de tillkommande byggnadernas höjd, fasadkulörer och placering i slänten är anpassade så att de inte tillåts dominera över Raketgatans väldefinierade siluetter högst uppe på berget.

Den aktuella planen för kv. 14 och 15 är i dagsläget under omarbetning och väntas inom kort ersättas av en ny detaljplan som bland annat möjliggör förtätning genom nybyggnad av ett stort antal bostäder på den del av tomten hos f.d. Holtermanska sjukhuset som inbegriper en trädbeväxt slänt upp mot Egnahemsvägen. Man har i utarbetandet av den nya planen att förhålla sig till föregående epokers planideal via flera angränsande bebyggelseområden med vitt skild karaktär och byggnader som spänner från slutet av 1800-talet fram till 2010-talet.

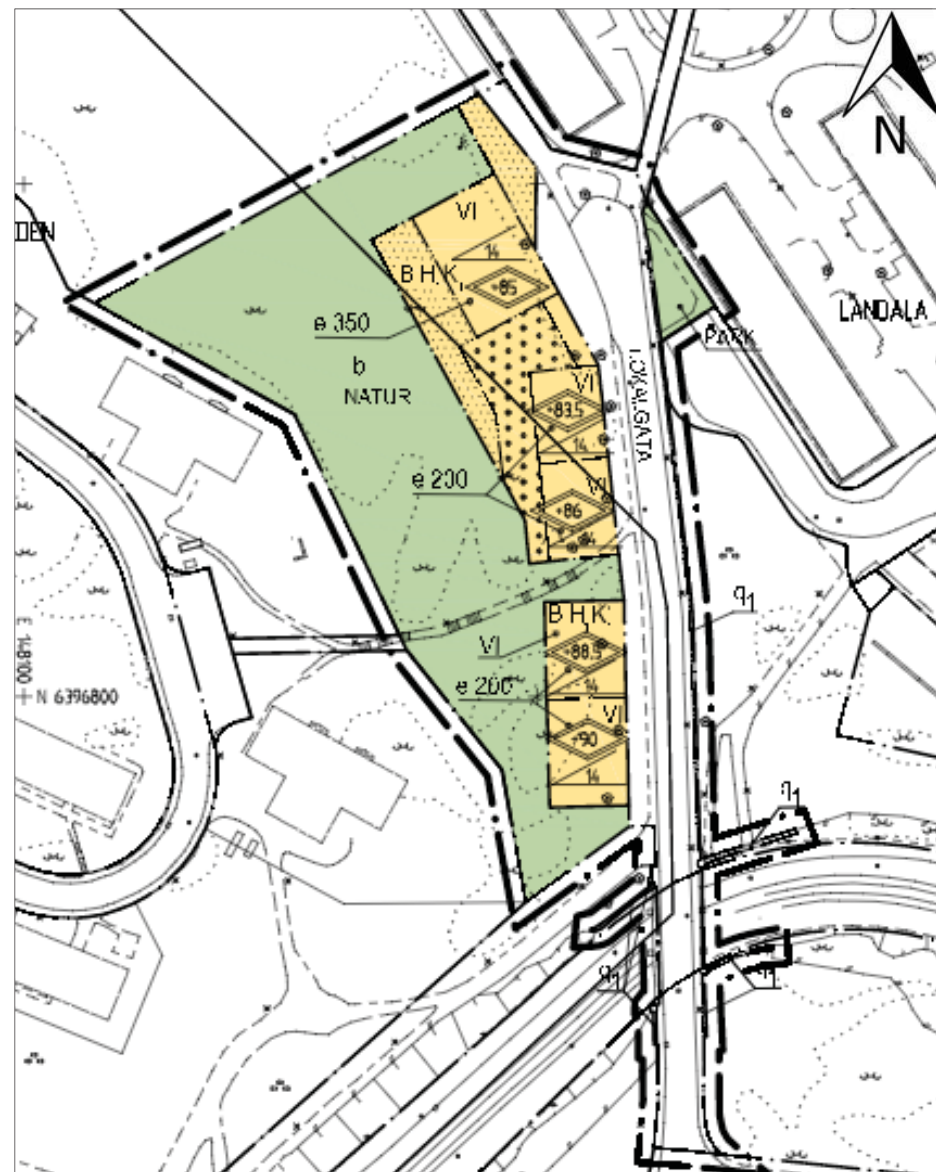

Illustration ur gällande detaljplan för Egnahemsvägen i Landala, 2010.

NIVÅ 1 - BEBYGGELSEKARAKTÄRER

Karaktärisering

Kv. 15 Sångsvanen

Husen vid Sångsvanen var ett av de sista renodlade landshövdingehuskvarteren som byggdes i Landala. Norra delen uppfördes omkring år 1900, medan den södra delen uppfördes omkring 1915. Kvarteret är triangelformat och ligger runt en gemensam sluten gård. Byggnaderna i norra delen har spritputsade sockelvåningar med dekorer av slätputs och tegel. Övervåningarna är klädda med liggande panel med stundom rikt dekorerade fönsteromfattningar och genomarbetade snickerier. Taken är brutna, valmade plåttak. Byggnaderna i södra delen är tydligt präglade av nationalromantikens ideal med spritputsade sockelvåningar, stående mörkbrun- och rödmålad panel, smårutsindelnade fönster och branta, brutna tak täckta med rött lertegel. Landalagatan uppvisar stora rumsliga kvaliteter där 15 kvarterets samverkan med f.d. Holtermanska sjukhuset bildar ett avgränsat och stämningsfullt historiskt upplevelserum.

Vänster: Detalj med ursprungliga dekorativa snickerier. Ovan och under: Kvarteret Sångsvanens varierade men ändå sammanhållna byggnadskarakterer och arkitektoniska uttryck.

NIVÅ 1 - BEBYGGELSEKARAKTÄRER

Vänster: Landala kapell ligger som ett äldre pittoreskt inslag i direkt anslutning till Landlabergens enorma korridorhus. Höger: Vid Landlahöjden kring Fyrverkaregatan återfinns en sen generation av landshövdingehus utförda i en sammanhållet avskalad stil där träpaneler dragits ned över delar av bottenvåningar och fasaderna har målats ljusa.

Landala kapell

Landala kapell uppfördes vid Kapellplatsen 1885 och flyttades 1919 en bit söderut till sitt nuvarande läge. År 1960 brann stora delar av kapellet ned, men det återuppbyggdes/restaurerades till ett utförande likt innan. Landala kapells yttre gestalt har förändrats över tid, fram till branden var byggnaden mörkt brun (laserad/tjärad), efter återuppbyggnaden 1962 var den ljust målad (vit/ljusgrå) för att efter det bli målad med röd slamfärg. Efter ett fasadbyte 2002 målades fasaden återigen med röd slamfärg.

Landalahöjden

Uppe på bergshöjden direkt norr om Landala Egnahemsområde uppfördes mellan 1929-1935 några storgårdskvarter med senare typer av exteriört återhållsamma landshövdingehus. Den södra delen av området utgörs av ett asymmetriskt kvarter med ett stort landshövdingehus i trä från 1927 och ett funktionalistiskt präglat stenhus från 1934.

De bägge husen är sammanbyggda och bildar tillsammans en sluten oregelbunden gård. Flera av byggnaderna har förändrats i senare tid, bl.a. genom tilläggsisoleringar och fönsterbyten. De ej ombyggda husen, främst i områdets norra del, är goda representanter för de yngsta landshövdingehusen från 1930-40-talet.

NIVÅ 1 - BEBYGGELSEKARAKTÄRER

Punkthusen längs Raketgatan utgör landmärken från stora delar av staden. Åt söder och väster har punkthusen putsats, men åt öster har de ännu sina ursprungliga tegelfasader exponerade med stark materialitet och ett rustikt uttryck.

Norra Guldheden

Hela det nuvarande Guldheden var i stort obebyggt utmarker fram till 1940-talet. Uppe på höjderna ovanför Landala hade landskapet en lantlig naturmarksprägel. Några mindre trähus och torp låg spridda bland de kala bergknallarna där små odlingar bedrevs samt att många Landalabor även nyttjade området för att hålla djur, främst höns och grisar. År 1933 satte arbetet igång med att förbinda Landala med Guldhedsgatan, som breddades och drogs till Sahlgrenska genom Änggårdskolonin.

År 1938 var spårvägsdragningen till Wavrinskys plats med en ny vändslinga klar. Sprängämnesrörelsen ”Kruthanssons” låg från 1927-34 på platsen där Norra Guldheden sedan uppfördes. Den enda större nybyggnaden som tillkom före 1940-talet var ett vattentorn uppfört 1935. De högst belägna delarna av bergshöjden ”Gullheden” (nuvarande Norra Guldheden) hade en karg nästan fjällliknande karaktär där bebyggelsen utgjordes av några kolonistugor. De sista stugorna revs 1943-44.

Under 1940-talet tillkom en omfattande ny bebyggelse i Norra Guldheden som exempelbostäder för utställningen Bo Bättre. Detta tidiga exempel på grannskapsplanering med terränganpassade byggnader och utemiljöer rönt stort intresse och fick stor betydelse för den fortsatta bostadsplaneringen. Byggnaderna kan ses från stora delar av centrala Göteborg och har stor betydelse för stadsbilden. Ursprungsfasaderna i tegel har en stark materialverkan och deras omsorgsfulla utformning har stora upplevelsemässiga kvaliteter.

NIVÅ 1 - BEBYGGELSEKARAKTÄRER

Chalmers tekniska högskola

Chalmersområdet i Johanneberg, och delvis även i Landala, omfattar en vidsträckt anläggning som har växt fram i takt med att behov av nya lokaler uppstått. Avsaknaden av en tydlig utbyggnadsplan har resulterat i en komplex blandning av hus från olika tider vilka tillsammans bildar en dynamisk och varierad helhet som, framför allt i områdets nordvästra del, hålls samman och domineras av byggnader i rött tegel.

Chalmers Tekniska Institut växte ursprungligen fram i Johanneberg då byggnader avsedda för fysik och kemi uppfördes uppe på en höjd i områdets nordvästra del. Den första etappen färdigställdes 1926-27 och omfattade den stora U-formade huvudbyggnaden med dess framträdande entréparti samt en mindre friliggande byggnad med monumentala gavelpartier. Bägge byggnaderna utfördes i 1920-tals klassicistisk stil med fasader av rött tegel och granit. Nästa större utbyggnadsfas påbörjades 1937 då staten helt tagit över verksamheten som bytte namn till Chalmers Tekniska Skola.

Under chalmersprofessorn arkitekt Melchior Wernstedts ledning uppfördes ett flertal friliggande byggnader från 1930-talet och ända fram till 1960-talet. Byggnadskomplexet vid Chalmersplatsen, där bl.a. Kårhuset och administrationsbyggnaden med Palmstedtsalen ingår, uppfördes till delar under denna tid och är karaktärskapande för hela Chalmers. Likt många av Chalmersområdets byggnader har även dessa byggnader, vid entrén i väster, byggts om och till vid flera tillfällen. Värt att nämna är den stora uppglasade tillbyggnad av Kårhuset som ritades av Gert Wingårdh och uppfördes 2001.

Chalmersområdet består av en mängd byggnader från olika tider utförda i hög kvalitet med välavvägd gestaltning. Miljön hålls samman av rätlinjiga volymer med fasader i rött tegel samt en utbredd förekomst av detaljer i koppar.

NIVÅ 1 - BEBYGGELSEKARAKTÄRER

1960- och 70-talens stadsförnyelse

Merparten av den äldre trähusbebyggelsen i Landala revs i skiftet 1960-70-tal, och den sociala strukturen bröts upp och invånarna omplacerades i nybyggda hyreshus, till övervägande del i andra stadsdelar. En ny enhetlig och storskalig bostadsbebyggelse planerades och utfördes främst utifrån rationellt ekonomiska föreställningar där man eftersträvade prisvärda hyresrätter med modern standard. Bostadsområdet Landalabergen ritades av arkitekt Sven Brolid, och blev det sista stora bostadsprojekt han kom att utföra. Området färdigställdes 1973 och består av elva stora skivhus placerade i tre parallella rader på mer eller mindre plansprängd tomtmark nedanför släntområdet upp mot Eganhemsvägen och Norra Guldheden.

Byggnaderna är s.k. tjockhus i 6-8 våningar med underbyggt parkeringsdäck och är uppförda av platsgjuten betong med fasader av mörkt tegel med dekorativt exponerade gjutna bjälklagskanter i betonggrå kulör. Husen är försedda med grunda enkla burspråk på gavlarna samt indragna balkonger med mörka släta plåtfronter på långsidorna. Taken utgörs av valmade flacka sadeltak täckta med rött tegel. Takfoten runt om hela byggnaderna kragar ut ett stycke över en takvåning med långa fönsterband helt utan egentliga väggytor. Såväl burspråk som balkonger avslutas vid takvåningen med en indragen balkong försedd med ett brutet tak som skjuter upp lite ovanför övrig takfot.

Brolids bostadshus innebar högre skala och en ny struktur i området. Husen anknyter i någon mån visuellt till det f.d. Holtermanska sjukhuset och Chalmersområdet genom utförandet med välmurade fasader i tegel.

NIVÅ 1 - BEBYGGELSEKARAKTÄRER

Direkt angränsande till Brolids Landalabergen ligger området Landalagången, som ritades av arkitekt Lars Ågren och färdigställdes 1973. Området domineras av två långa skivhus i 6-8 våningar placerade parallellt mitt emot varandra. Dessa s.k. korridorhus är försedda med valmade sadeltak, har genomgående takterass samt en takvåning med långa fönsterband. Tillskillnad mot Brolids platsgjutna och mindre hus med tegelfasader är Ågrens utsträckta husvolymen byggda av prefabricerade sandwichelement i betong med yta av frilagd sjöstensballast. Elementskarvarna är tydligt urskiljbara och tillsammans med de

profilerade platsgjutna bjälklagskanterna av betong ger de en viss variation åt de storskaliga och enformigt sammanhängande sjöstensfasaderna. Byggnadernas karaktär präglas av utanpåliggande öppna betongkonstruktioner med balkonger längs en av två långsidor samt enkla burspråk på gavlarna åt söder. Den skuggverkan den utanpåliggande balkongkonstruktionen ger bidrar till att de monotona och långsträckta fasadernas uttryck bryts upp och ges en rytmisering. Bottenvåningarna har ett avvikande uttryck med ljust gulmålade fasader av liggande träpanel och grov spritputs.

Lars Ågrens korridorhus tar den prefabricerade storskaligheten till en ny nivå i Landala. De utsträckta fasaderna rytmiseras av balkongernas linjering och betongelementens skarvar men uppvisar likväl ett monotont uttryck.

2010-talets tillskott

Under 2016 har tre nya bostadshus uppförts på Egnahemsvägen i slänten upp mot Raketgatan på Norra Guldheden. Man har strävat efter att anpassa de 7-8 våningar höga punkthusen till den branta terrängen. Husen som har fasader i rött tegel och ljus titanzinkplåt inrymmer ett sjuttiotal bostäder, såväl hyresrätter som BMSS-lägenheter. Utformningen anknyter i form, färg och material till bebyggelsen på norra Guldheden och de intilliggande skivhusen genom fasader i rött tegel och branta sadeltak.

De nya bostadshusen längs Egnahemsvägen ansluter relativt väl till topografin och den befintliga bebyggelsen.

NIVÅ 1 - MORFOLOGIER

Morfologi

De element, mekanismer och samband som i hög grad bidrar till en stads eller stadsdels framväxt, konfiguration och transformation över tid kan förstås och beskrivas ur ett morfologiskt perspektiv. Till användbara och viktiga morfologiska element hör bland annat byggnadverk och arkitektur, kommunikationer, natur/topografi samt nät av jordlotter och deras organisering.

Under 1700-talet och fram till införlivningen med Göteborg hörde nuvarande Landala till hemmanet Krokslätt Nordgården i Örgryte socken. Den bergiga marken tycks ha bestått av dels obebyggd vildmark och sporadiskt bebyggd jordbruksmark. Under 1700-1800-talet etablerades ett flertal landerier i närheten av nuvarande Landala, främst invid områdets norra delar gränsande mot nuvarande Vasastaden. Egendomarna Landala och Gibraltar, tillhörande Krokslätt Nordgården, uppfördes också men var inte landerier utan ”herrgårdar” med såväl mangårdsbyggnader som ekonomibyggnader och trädgårdar. Så mycket mer av utbredd bebyggelse tycks inte ha funnits i området innan mitten av 1800-talet, då en tätare kåkbebyggelse började uppstå i områdets nordvästra delar.

Bebyggelsen som under de närmaste decennierna kom att uppföras i området dominerades av friliggande mindre trähus som placerades oregelbundet klättrande på bergknallarna. Många av de tidiga husen var ålderdomligt utformade som låga stugor försedda med loftgångar. De små tätbebyggda tomterna fick ofta terrasseras med murar och mindre gårdshus kilades in upp mot bergsidorna och gav slutna små gårdstäppor. Enligt samtida uppgifter från 1860-talet var mycket av det som byggdes av mycket dålig kvalitet och den sanitära standarden var usel.

Det mesta av jorden i nuvarande Landalaområdet ägdes av hemmanet Krokslätt, och längre norrut tillhörde marken de många landeriegendomarnas donationsjordar vilka nyttjades till jordbruk och odling. En mycket stor efterfrågan på byggbar mark i kombination med komplicerade ägoförhållanden för jorden gav mycket låg tillgång på tillgänglig tomtmark. Mot denna bakgrund började de privatägda nordvästra delarna av Landalaområdet på 1860-talet tid att arrenderas ut i form av småtomter till industriarbetare. Detta medverkade sannolikt till att den tidiga bebyggelsen som uppfördes var småskalig och mycket enkel och med vad som kan förmodas vara närmast temporär karaktär.

Det expanderande Göteborg kom med 1800-talets successiva stadsplanering av omlandets donationsjordar att ständigt konfronteras med landerimarker med sedan länge etablerade egna strukturer präglade av mer agrara och oregelbundna mönster. Denna process med möten mellan stad och landerier pågick fram till 1920-talet, då de sista landeriegendomarna lösts in av staden och införlivats i det tätande stadslandskapet.

Inom nuvarande stadsdelen Landala tycks landeriti-dens morfologier inte avsatt så många enkelt avläsbara spår. Ett identifierat exempel med den mycket tröga strukturen med kommunikation ses dock vid Karl Gustafsgatans lite krökta sträckning från Engelbrektsgatan upp till Kapellplatsen. Trots avsikter att under senare delen av 1800-talet dra en ny väg längre söderut samt flera senare försök att räta ut gatan så följer den ännu den äldre Kalfgatans form, vilken i sin tur givits av en äldre väg vid landeriet Västra Brantdalas gräns.

NIVÅ 1 - MORFOLOGIER

I slutet av 1870-talet införlivades Landala slutligen med Göteborg och stadsplanering av området kunde inledas. Den första stadsplanen antogs 1866 och var av rutnätsstyp förutom för områdets nordvästra delar, där den redan existerande mer oregelbundna planstrukturen med oreglerade mindre kvartersbildningar med hus som klättrade på bergssidorna i stort blev kvar. Längre söderut rutnätsplanerades och bebyggdes de något planare nästan obebyggda delarna av Landalaområdet under de närmaste decennierna.

Naturen i Landalaområdet bestod under lång tid av mer eller mindre vildmark, vars topografi bildade ett mycket kuperat landskap med mindre dalgångar mellan uppskjutande bergsområden med bitvis kal fjällterräng. Området var svårbebyggt och den besvärliga terrängen verkade som ett konserverande element vilket bevarade äldre småskaligt platsanpassade strukturer. Under stadsvävens alltmer ivriga utvidgning under slutet av 1800-talet kan man säga att exploateringsviljan successivt övervann terrängen. Denna ”maktkamp” mellan terräng och stadsutvidgning har präglat Landala under lång tid och tagit sig olika uttryck under olika tider, bland annat beroende på förändringar i exploateringstryck och nya tekniska landvinningar.

Stadens möte med det glesa omlandet söderut kan illustreras med att institutionsanläggningarna Gibraltar fattigvårdsastalt och Holtermanska sjukhuset vid slutet av 1800-talet förlades i den då ännu glest bebyggda och nyplanerade stadsdelen. Vid sekelskiftet var stora delar av Landala utbyggt, i huvudsak med slutna landshövdingehuskvarter. Majoriteten av dessa byggnader var uppförda i trä i två plan på en bottenvåning av sten. Ett flertal friliggande äldre trähus i två våningar byggda mot bergsidorna upp mot Guldheden återfanns dock i områdets västra och nordvästra delar, vilket fortsatt gav stadsdelen en småstadsmässig och bitvis pastoral karaktär. De otagliga varianter av landshövdingehus som uppfördes i Landalaområdet från 1870-talet och in på 1930-talet, kunde relativt väl anpassas till den kuperade terrängen som fortsatt hanterades genom terrasseringar med hjälp av stenmurar.

Ett steg på väg mot att ta de ännu mer bergigare och fortsatt obebyggda delarna av Landala i besittning kom med det nya friare planidealet som stadsingenjör Albert Lilienberg förespråkade. Detta innebar att ny bebyggelse och nya bostadsområden planerades och uppfördes utifrån platsens naturliga förutsättningar. De eftersträvade idealen med organiska strukturer och småskaliga variationsrika rumsligheter var ytterst lämpade för delar av Landalas mer kuperade terräng. Detta förhållningssätt kan i någon mån även sägas ligga till grund för den övergripande morfologiska struktur som Chalmersområdet uppvisar. Skolområdet med dess kluster av byggnader har växt fram över lång tid. De förhållandevis stora byggnadskropparna har inpassats i och på den bitvis mycket bergiga terrängen, vilken hanterats och anpassats med utbyggda terrasseringar i sten.

NIVÅ 1 - MORFOLOGIER

Den fjällliknande bergshöjden "Gullheden" kom att lämnas i huvudsak obebyggd ända fram till 1945, då området Norra Guldheden stod färdigt. Vid detta tillfälle kan exploateringsviljan och den moderna tekniken sägas ha nått så långt att man slutligen övervann Landalaområdets allra oländigaste bergsterräng. Samtidigt som Norra Guldheden på ett sätt representerar ett besegrande av terrängen så är det värt att påpeka att området dock planerades och bebyggdes i samklang med de naturliga förutsättningarna. Terrängen betvingades alltså, men detta för att sedan nyttjas som en viktig del av områdets gestaltning.

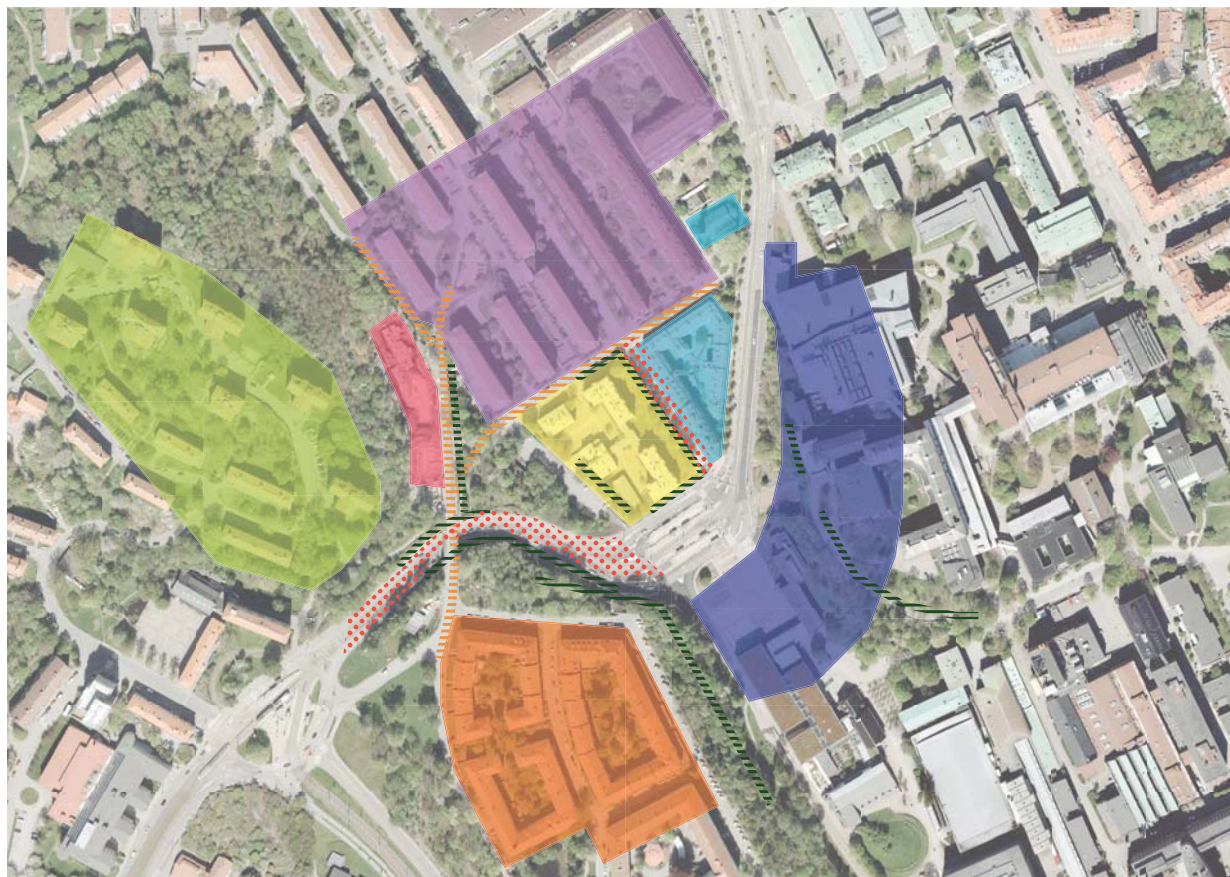
Nästa morfologiska skede får representeras av rekordårens storskaliga byggande strax norr om f.d. Holtermanska sjukhuset. Vid slutet av 1960-talet hade den bostadspolitiska viljan och den tekniska utvecklingen lett fram till en punkt där platsens terräng inte längre innebar någon betydande påverkan för byggande. För att komma bort ifrån äldre tiders slutna och tämligen svårtillgängliga brant terrasserade gårdar och för att kunna bygga rationellt och åstadkomma prisvärda bostäder, så plansprängdes stora ytor. Det var dock inte fråga om någon total plansprängning, vilket tydligt kan ses via de stödmurar och trappor som dessa områden i nya Landala uppvisar. Viktigast var att åstadkomma plana gårdsytor mellan huskropparna. Maktkampen mellan terräng och exploatering var dock definitivt avgjord.

Den nya storskaliga rationella arkitekturen med långa parallella huskroppar med konsekvent enhetliga fasader och öppna gårdar förhöll sig inte direkt till platsens specifika förutsättningar och strukturen i området blev liknande den i många av tidens nybyggda förorter. Av äldre morfologiska element i nya Landala har endast Egnahemsvägens sträckning från 1930-talet bevarats som en diagonal gång- och cykelväg in i området Landalabergen.

Varför inte planen med rivning av f.d. Holtermanska sjukhuset och landshövdingehusen i kv. 15 genomdrevs är okänt. Oavsett anledning och mot alla odds blev de befintliga byggnaderna kvar och det f.d. sjukhuset och landshövdingehus kvarteret minner i sin avskildhet om det sena 1800-talets utbyggnad av Landala. Ett tidsskikt som präglades dels av flera utlokaliserade påkostade institutionsbyggnader samt av den småskaliga kvartersstad med trähusbebyggelse som dominerade i stort sett hela Landalaområdet fram till mitten av 1960-talet.

Det senaste tillskottet i form av ett morfologiskt skede är Egnahemsvägen, vars nybyggda hus uppförts i slänten upp mot Raketgatan och Norra Guldheden. Byggnaderna representerar ett förhållningssätt med punktvis förtätning inom befintliga strukturer. Det nya bostadsområdet har passats in i den kuperade terrängen med hjälp av sutterängbyggande där byggnadskropparna infogas intill befintliga trappor i den branta slänt som planats ut endast i direkt anslutning till byggnadernas grundläggning. De nya volymerna inordnar sig i den tydliga upptrappning som sker upp mot Raketgatan, vars höga hus fortsätter att vara ohotade som blickfång i egenskap av de högsta byggnaderna i området.

NIVÅ 1 - PLANERINGSIDEÉR, BEBYGGELSEKARAKTÄRER OCH MORFOLOGIER

Teckenförklaring

Landala kapell (1885) och kv. 15 Sångsvanen (1919)	1970-talets stadsförnyelse
Holtermanska sjukhuset, 1890-93	Punkthus Egnahemsvägen, 2016
Landalahöjden, 1929-1935	Stråk med koppling till gamla Landalas stadsrum
Norra Guldheden, 1940-tal	Terrasseringar och/eller stenmurar
Chalmersområdet, 1926-till nutid	Karaktärsskapande gaturum

Sammanfattning

Utredningsområdet inbegriper ett tvärsnitt av för staden typisk bebyggelse. Här finns såväl äldre som yngre landshövdingehusvarter, punkthus från 1940-talets folkhemsbygge, storskalig bebyggelse av "förortsmodell" efter 1960-talens saneringar och ett stort område med varierade men tidstypiska byggnader för undervisning, forskning och administration på Chalmers tekniska högskola. Centralt beläget ligger det före detta Holtermanska sjukhuset, med några av stadens äldsta sjukhusbyggnader utförda i dekorativ tegelarkitektur med gotisk prägel.

De topografiska förutsättningarna har styrt utbyggnaden av området ända fram till 1960-talets storskaliga exploatering, då den tidens rationalitet kom att råda och den tidigare anpassningen till terrängen frångicks. Nyttillkommen bebyggelse har dock återgått till en större anpassning till terräng och områdesstruktur och förhåller sig på ett varsammare sätt till den befintliga miljön.

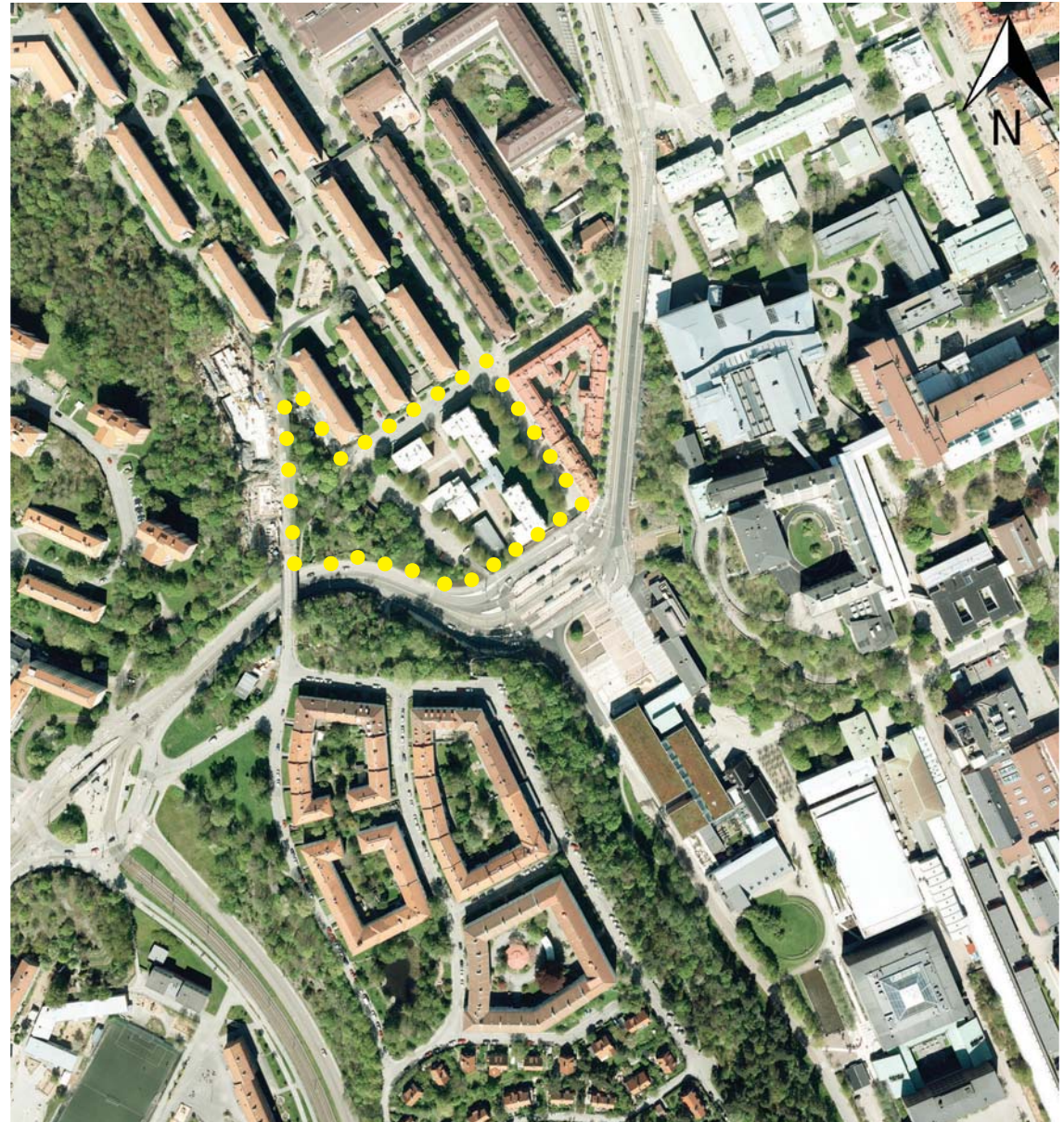
NIVÅ 2 - PLANOMRÅDET

Avgränsning

Illustrationen till höger visar den ungefärliga avgränsningen av Nivå 2.

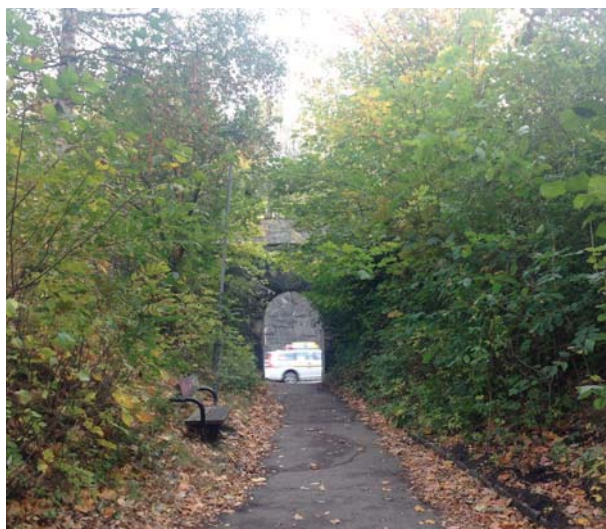
Nivå 2: Planområdet

NIVÅ 2 - PLANOMRÅDET

Grönstrukturer

Den fria grönskan i sluttningen mellan Egnahemsvägen och Guldhedsgatan är en rest av det gröna bälte som tidigare följde dalgången på dess västra sida. Området är värdefullt som en länk mellan grönområdena vid Mossens idrottsplats och kring Övre Guldheden. Det är önskvärt att de trädbevuxna partierna inte blir allt för fragmenterade eftersom sambandet med den övriga grönskan i norr och söder då blir svår att uppfatta. Holtermansgatan och Landalagatans södra del har till stora delar kvar sina äldre karaktärer, kantade av äldre byggnader av hög arkitektonisk kvalitet och gamla, tuktade träd. De beskurna lindarna kring f.d. Holtermanska sjukhuset representerar den byggda stadens tuktade grönska och visar på trädens betydelse vid planering och gestaltning av staden vid denna tid.

Välvd öppning i den höga granitmuren ut mot passet där Guldhedsgatan sprängts ned i berget..

Murar och terrasseringar

Terrasseringar och stenmurar är ett kännetecken för Landala och en viktig miljökomponent för hela utredningsområdets karaktär. Intill planområdet återfinns terrassmurar i sten på Chalmersområdet och på Landalahöjden, bitvis mycket höga stenmurar flankerar bergpasset vid Guldhedsgatan, flera höga terrasseringar med betongmurar och trappor återfinns vid Landalabergen och Landalagången samt att en sluttande terrassmur sträcker sig från den stenklädda bron över Guldhedsgatan och längs med Egnahemsvägen. Den sistnämnda muren är skyddad i detaljplan. Inom själva planområdet återfinns flera terrassmurar av granit samt en mindre tegelmur runt Holtermanska sjukhuset.

Beväxt kuperad terräng upp mot Egnahemsvägen och där ovanför Raketgatan.

Del av den i detaljplan skyddade terrassmuren vid Egnahemsvägen.

Trappa som förbinder olika höjdnivåer inom det på 1970-talet byggda bostadsområdet Landalabergen.

NIVÅ 2 - PLANOMRÅDET

Holtermanska sjukhustomten

Gårdsytorna mellan de f.d. sjukhusbyggnaderna utgörs av relativt plan mark belagd med rödaktigt fint krossgrus, där de öppna grusytorna bryts upp av gångstråk belagda med marksten/plattor av grå betong. Det huvudsakliga gångstråket sträcker sig i N-S riktning från den högre belägna Guldhedsgatan rakt genom anläggningen med avstickare fram till respektive byggnads entré i markplan. Vegetationen på innergården är sparsmakad och utgörs främst av låga buskar i rabatter intill fasaderna samt ett mindre antal fritt placerade prydnadsträd. Därtill återfinns klätterväxter på den nyare lagerbyggnadens fasader.

Sjukhustomten åt nordost med terrasserade gräsytor inramade av trädkrans av lind ut mot Landalagatan.

Vid anläggningens ytterkanter ut mot angränsande gator i nordost återfinns gräsytor, terrasseringar och en trädkrans av mestadels uppväxta lindar. De kraftiga lindarna är i princip samtida med sjukhuset och bidrar till upplevelsen av att sjukhustomten har en relativt välbevarad äldre karaktär. Träden har återkommande beskurets, vilket bidragit till att bevara dem i god kondition. I väster finns en mer osammanhängande rad av lövträd i varierande ålder vilka avgränsar innergården ut mot en asfalterad parkeringsyta.

Trappa som leder ned till den gamla sjukhustomten från den högre belägna Guldhedsgatan.

Åt norr och söder saknas uppväxta träd och där möter sjukhustomten omgivningen mer direkt via trappor och byggnadsfasader utlagda mot gatan. Då sjukhustomten är placerad i svagt sluttande terräng innebär det att en trappa i norr leder från sjukhustomten ned till den lägre belägna Holtermansgatan medan det i söder finns en trappa från den högre belägna Guldhedsgatan ned till sjukhustomten.

Nyare trappa och mur i norr där den portalförsedda huvudentrén in till sjukhusområdet tidigare fanns.

NIVÅ 2 - PLANOMRÅDET

Sjukhustomten var under lång tid betydligt mer innesluten och väldefinierad än idag, innanför terrasseringar och trädkrans omgärdades sjukhuset ursprungligen av höga täta träplank samt i norr en portalförsedd tegelmur som utgjorde huvudentrén till anläggningen. Efterhand ersattes planket först av ett lågt trådnätsstängsel varpå tomten senare helt öppnades upp.

Den södra sidan kom med tiden att fungera mer som en påkostad och öppen framsida, där gångar och planteringar anlades vilket gav tomten en parkliknande karaktär. Det är värdefullt att bevara de omslutande raderna av stora träd, terrasserade gräsytor med stenmurar samt gårdarnas grusytor. När sjukhuset var nyuppfört är det troligt att det fanns ett större inslag av rabatter, buskar och gräsytor omkring och mellan husen. En återgång till ett sådant utseende kan övervägas, och bör då ta sin utgångspunkt i eventuellt bevarade äldre foton och ritningar.

Den utökade infrastrukturapparaten kring Chalmersplatsen i söder har kommit att påverka sjukhustomtens angöring till stadsrummet på ett påtagligt vis. De breddade och mycket högt belägna cykel- och gångbanorna vid Guldhedsgatan har med tiden förlagts väldigt tätt inpå den numer igensatta entrén vid paviljonggaveln. Detta har skapat ett mycket odefinierat och vårdslöst gestaltat möte mellan sjukhustomt och dess direkta omgivning vilket är mycket negativt för hela anläggningens uttryck och karaktär.

Foton från början av 1900-talet visande den då väl avgränsade sjukhusanläggningen innanför en murförsedd och med tiden även tätt trädinramad tomt.

NIVÅ 2 - PLANOMRÅDET

Holtermanska sjukhusets relation till sin omgivning på 1940-talet respektive i dag. Inte minst den utrymmeskrävande trafikapparaten vid Chalmersplatsen har inneburit stora förändringar för hur den f.d. sjukhusanläggningen möter den angränsande miljön som efter hand blivit allt mer stadsmässig och tätbebyggd.

NIVÅ 2 - PLANOMRÅDET

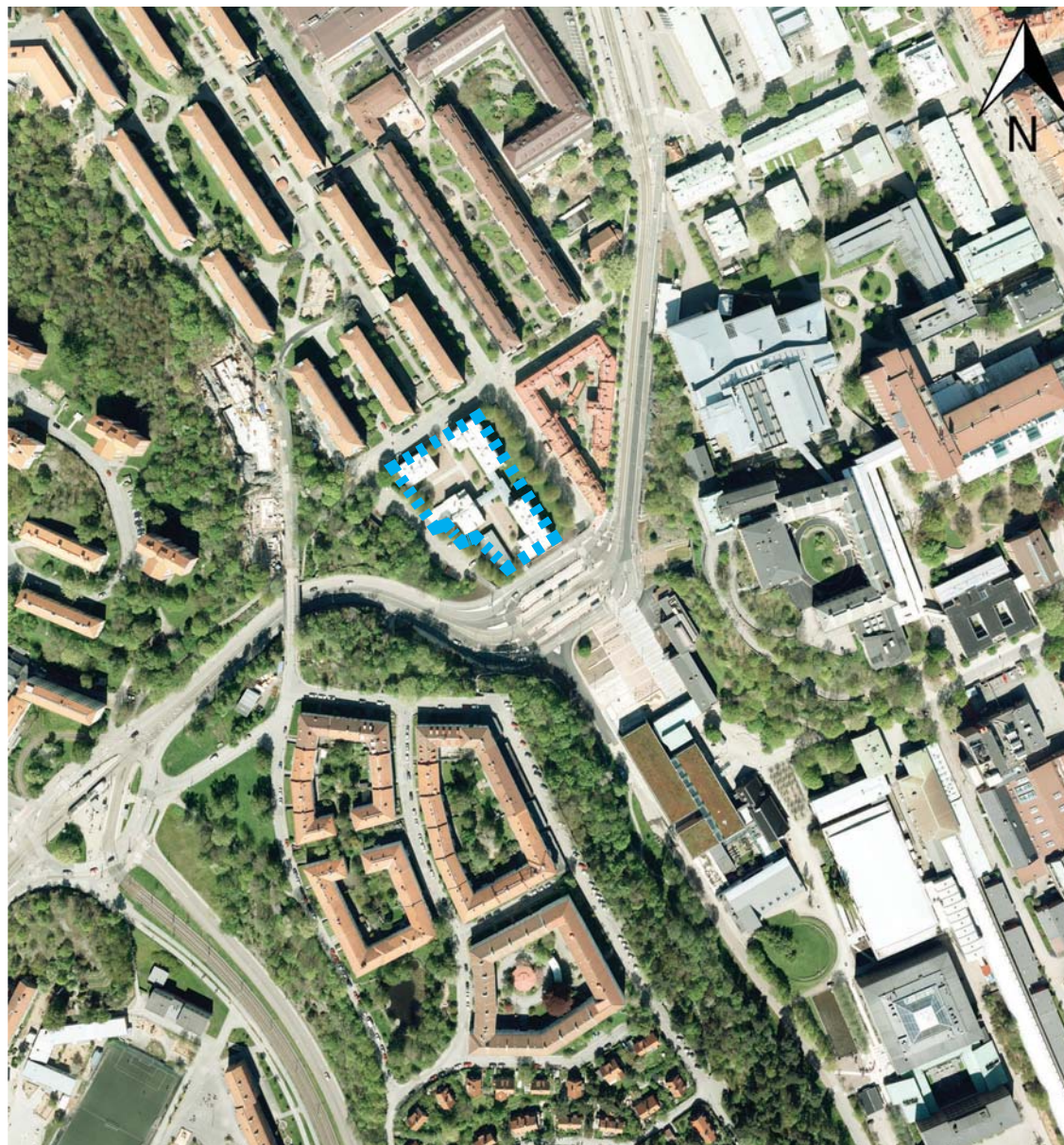
Mötet mellan den kvinnliga paviljongens gavel och omgivningarna i söder, på foton från 1930- och 50-talet respektive i dag.

NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

Avgränsning

Illustrationen till höger visar den ungefärliga avgränsningen av Nivå 3.

■■■■■ Nivå 3: F.d. Holtermanska sjukhuset

NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

Holtermanska blandsjukhuset

Bakgrund

Göteborg växte kraftigt under 1800-talets andra hälft. I takt med tillväxten ökade även behovet av olika sjukvårdande institutioner, bland annat av ett nytt kurhus för vård av människor med veneriska sjukdomar. Staden hade under flera årtionden diskuterat uppförandet av ett sådant och sökt efter en lämplig tomt för ändamålet. Efter att ha avfärdat ett par olika förslag, bland annat med hänvisning till att närbelägna tomter skulle minska i värde på grund av kurhusets dåliga rykte, beslöt man år 1889 att den nya byggnaden skulle förläggas i det då lantliga och bitvis mycket glest bebyggda Landala. Priset för marken var rimligt, tillgången till frisk och torr luft var god och läget högt, fritt och avskilt, vilket gjorde att de viktigaste förutsättningarna uppfylldes.

Ett nytt blandsjukhus

Som ett led i att tvätta bort kurhusens negativa stämpel valde man att anläggningen skulle fungera som ett blandsjukhus vilket innebar att vid sidan om veneriskt sjuka skulle även patienter med hudsjukdomar behandlas vid det Holtermanska sjukhuset. Det nya sjukhuset uppfördes 1890-93 enligt för tiden moderna principer. Den utsedde arkitekten, Adrian Crispin Peterson, tog sitt uppdrag på stort allvar och for på studieresa till Köpenhamn, Hamburg och Berlin för att studera olika typer av sjukvårdsanläggningar.

Han valde att kombinera de så kallade paviljong- och korridorsystemen, vilket innebar att sjuksalarna förlades längs sidokorridorer i relativt smala byggnadskroppar i form av åtskilda paviljonger. På detta sätt skulle tillgången till solljus och god ventilation säkras och risken för smittbärande, ”skämd” luft minskas. Det uppfördes en paviljong för män och en för kvinnor. Dessa förbands med en gång, som också ledde till ett separat ekonomibyggnadskomplex. Läkarens utrymmen och undersökningsrum inrymdes i en fristående administrationsbyggnad utan förbindelse med de andra. Utanför paviljongerna anlades promenadgårdar. Kvinnopaviljongen hade en våning särskilt avsedd för prostituerade, som fick en egen promenadgård för att de inte skulle beblandas med ”vanliga” kvinnor eller med de barn som vistades på sjukhuset.

Sjukhuset var för sin tid modernt med indraget vatten, handfat i alla sjuksalar samt badrum och torrklosetter på varje våningsplan. Här fanns också hissar för klosettkärl och smutsigt linne. Uppvärmningssystemet var sinnrikt konstruerat med en centralt belägen panna som försåg samtliga byggnader med ånga till uppvärmning, tvätt, bad med mera. Olika ledningar med olika högt tryck var avsedda för olika ändamål, till exempel för uppvärmning av byggnader eller vatten till bad.

Ventilationssystemet var också förhållandevis avancerat, med friskluft som värmdes i varmkamrar i källaren och därefter leddes upp i huset via murade kanaler i väggarna. Frånluften leddes via kanaler upp till vinden, varifrån den leddes ut genom ånguppvärmda kanaler (för dragets skull sommartid) i skorstenar. Klosetterna var försedda med separata frånluftskanaler vilka värmdes med gas.

Holtermanska sjukhuset var i drift från 1893 fram till 1960, då den sista sjukhusverksamheten flyttade till lokaler hörande till Shalgreńska sjukhuset. Det är idagsläget oklart när de sista patienterna med veneriska sjukdomar lämnade sjukhuset, vid nedläggandet 1960 var det emellertid endast hudklinikens verksamhet som flyttades och införlivades i Sahlgreńska sjukhusets verksamhet.

Det nybyggda Holtermanska sjukhuset vid början av 1890-talet i de då glest bebyggda omgivningarna.

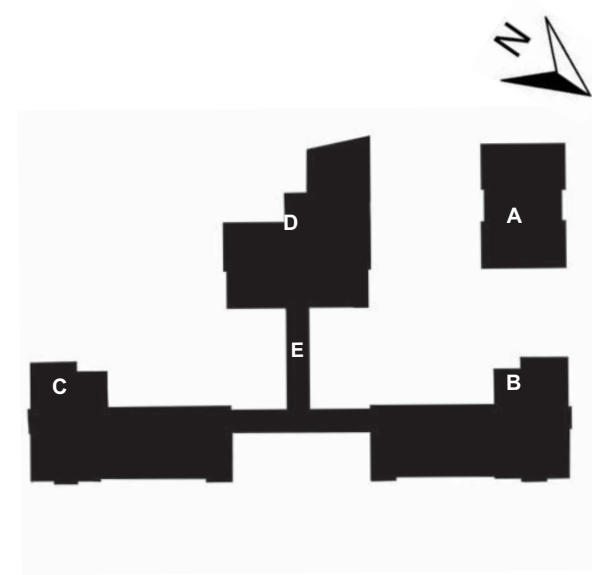
NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

Beskrivning av nuläge

Anläggningen som helhet

Det före detta Holtermanska sjukhuset utgörs idag av fyra ursprungliga tegelbyggnader belägna på en ca 7 500 m² stor terrasserad hörntomt i Landala. De två största sjukhusbyggnaderna, paviljongerna (B och C), var ursprungligen avsedda för patientvård, medan de två andra byggnaderna (A och D) fungerade som ekonomibyggnad, inkl. ångpannehus, samt som administrationsbyggnad. De spegelsymmetriskt utförda paviljongbyggnaderna är sammanlänkade till varandra och till ekonomibyggnaden med en reellt nybyggd täckt förbindelsegång (E) som uppbyggen på trästolpar ansluter i höjd med våningarna en trappa upp.

Anläggningen som helhet uppvisar trots sin asymmetriska planform ett väl sammanhållet uttryck i form av en hantverksmässig och relativt påkostad tegelarkitektur i ett formspråk präglad av nygotisk stil. Byggnaderna vilar på grovhuggna terränganpassade granitsocklar och har fasader utförda i gult tegel med dekorativa inslag av rött tegel. Fönstren är i huvudsak utförda som stickbågiga träfönster målade i olika dämpade brunröda/rödaktiga nyanser. Samtliga av de gamla sjukhusbyggnaderna har idag tak av bandfalsad, ljus målade plåt. Paviljongernas tak är brutna och försedda med karaktäristiska mycket branta nedre takfall där takfönster/takkupor senare monterats.

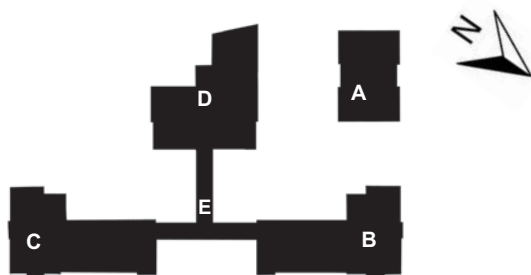
Ovan vänster: F.d. Holtermanska Sjukhusets byggnader är inringade med rött. Ovan höger: Schematisk situationsplan med litterering av anläggningens olika byggnader.

Nedan: Anläggningens utseende idag fotograferad från söder.

NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

Paviljonger (B och C)

De bägge paviljongerna är placerade på en rät linje, sammankopplade via en förbindelsegång, i ett från tomtgränsen indraget läge. De utdragna L-formade byggnadskropparna i tre våningar vänder sina långa gatufasader mot den lägre belägna, sluttande Landa-lagatan. Byggnaderna vilar på socklar av grovhuggen granit i varierande höjd för att ta upp nivåskillnader. Socklarna fungerar även delvis som ytterväggar till källarvåningarna som till största delar är belägna ovan mark.

Taken utgörs i huvudsak av valmade mansardtak a med uppskjutande gavelpartier där samtliga takytor är täckta av bandfalsad ljus grå/vitmålade galvaniserad plåt. De nedre takfallen på mansardtaken är mycket branta och försedda med såväl ordinära mindre takfönster samt större fönster i form av delvis inskurna takkupor. Ett flertal plåtinklädda skorstenar återfinns på respektive paviljongbyggnad.

Fasaderna är klädda med två sorters gult tegel med dekorativa inslag av mönstermurning och detaljering av rött tegel i form av omfattningar, takgesimser samt horisontella tegelband på de i övrigt gula väggytorna.

Byggnadernas fönster i fasad utgörs i huvudsak av ursprungliga stickbågiga spröjsade fönster inramade av detaljer i rött tegel. Fönsteröppningarna är i allmänhet grupperade i partier med två eller tre fönster i bredd. Samtliga fönster är tillverkade av trä med karmar och bågar målade i rött, nyanserna skiftar något från ljusare brunrött till mörkare vinrött.

Källarvåningarnas låga stickbågiga fönster är i allmänhet grupperade om två och tre fönster i bredd placerade direkt ovan granitsockeln. Respektive grupp av källarfönster inramas av ett större rektangulärt fält av rött tegel där en valvbåge slagits vid varje fönsteröppning.

Samtliga dörrar/dörrpartier i fasad är tillkomna efter 1997 och utgörs av uppglasade spröjsade mörkröda aluminiumpartier med indelning i stående rektangulära rutor, uppglasade dörrpartier och enskilda dörrar med mörkröd aluminiumram delvis klädd med liggande spontpanel av lackad ek samt dörrar helt klädda i lackad ek.

Detaljer av paviljongerna med karaktäristiska materialmöten i ett kraftfullt men återhållsamt uttryck.

NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

Paviljongerna är generellt ganska välbevarade interiört även om vissa förändringar av planlösning skett över tid. Den övergripande strukturen i den ursprungliga planlösningen är fortsatt bevarad vilket tydligt ses då nybyggnadsritningarna studeras.

Mest förändringar beträffande ändrad rumsindelning har skett på vindarna/plan 3. Flera fönster och dörrar har satts igen och nya öppningar har tagits upp på de flesta av våningarna. Vidare har nybyggda toalettutrymmen givits nya placeringar i bygganderna och moderna spiraltrappor har installerats vilket förändrat planlösningen i anslutning till detta.

Paviljongerna har präglats av att under lång tid använts som universitetslokaler och därefter inretts som kontor. Ombyggnaden till kontor efter 1997 har i första hand inneburit att ursprungliga rumssamband förändrats genom att nya glaspartier monterats ut mot korridorerna samt att nya öppningar med innerdörrar tagits upp mellan de flesta av kontorsrummen.

Av ursprungliga/äldre ytskikt och byggnadsdetaljer finns en hel del bevarat i paviljongerna. Värt att nämna är trappor med plansteg av lågerhuggen kalksten, vilplan med stormönstrad cementklinker samt det stora antal ursprungliga spegeldörrar med karmar och foder som återfinns på samtliga våningar. Vidare finns även i korridorerna på vån 2 och 3 s.k. tekök. I synnerhet är teköken på vån 3 i respektive paviljong välbevarade med marmorskivor och äldre pelare.

För mer detaljer se inventeringsritningar på kommande sidor.

Detaljer från tekök i paviljongerna. Ex. på ursprungliga detaljer i form av pelare med nr. skylt och marmorskiva.

NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

Ursprungliga detaljer i trapphus i form av mönstrat cementklinker, lågerhuggna kalkstenstrappor, stora patinerade cementplattor med gjuten hålkälslist i korridor samt spegeldörrar i källarvåningen.

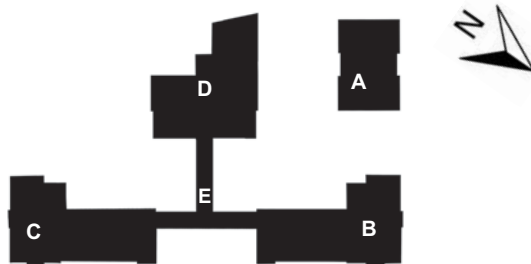

NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

Manliga paviljongen (B)

plan 0

plan 1

Teckenförklaring

- Ursprungliga/äldre dörrar inkl. karmar och foder
- Ursprungliga listverk/snickeridetalljer
- Ursprunglig funktion tekök
- Ursprungligt cementklinkergolv
- Ursprungliga trappor, i allmänhet även handledare
- Ursprungligt golv betongplattor samt hålkäl betong

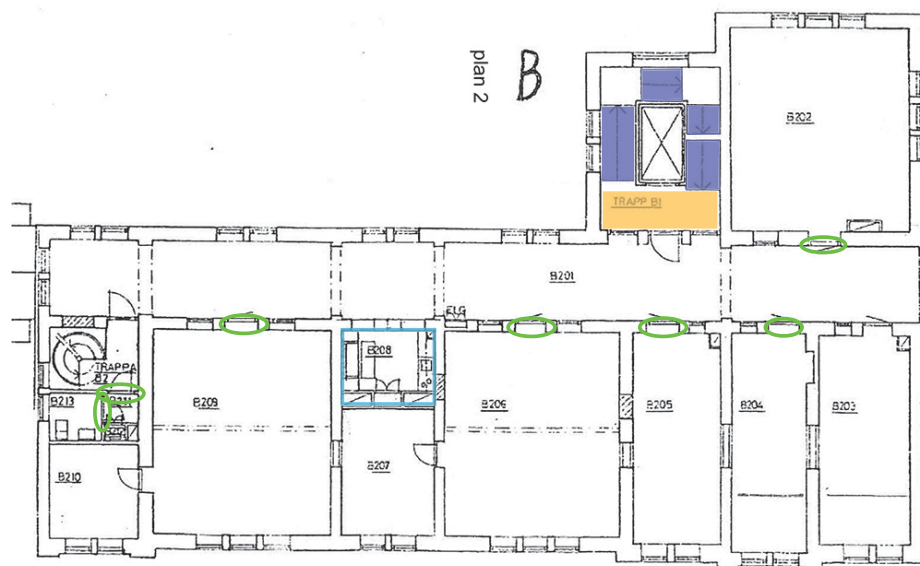

NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

Manliga paviljongen (B)

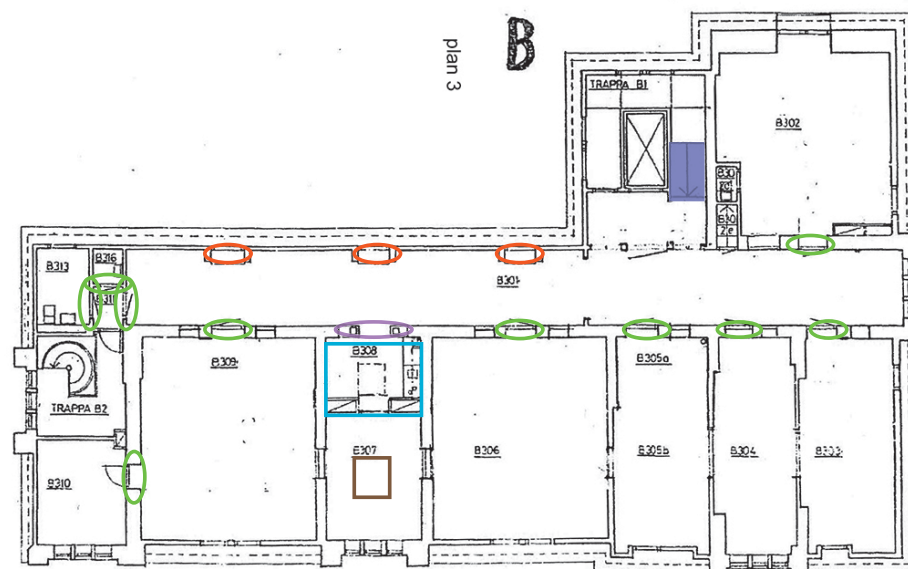
plan 2

plan 3

Teckenförklaring

- Ursprungliga/äldre dörrar inkl. karmar och foder
- Ursprungliga listverk/snickeridetaljer
- Ursprunglig fast inredning
- Ursprunglig funktion tekök
- Äldre takfönster/lanternin vid tekök
- Ursprungligt cementklinkergolv
- Ursprungliga trappor, i allmänhet även handledare

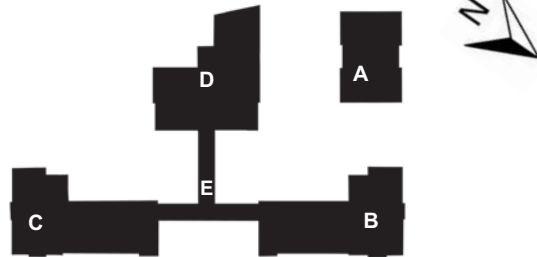

NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

Kvinnliga paviljongen (C)

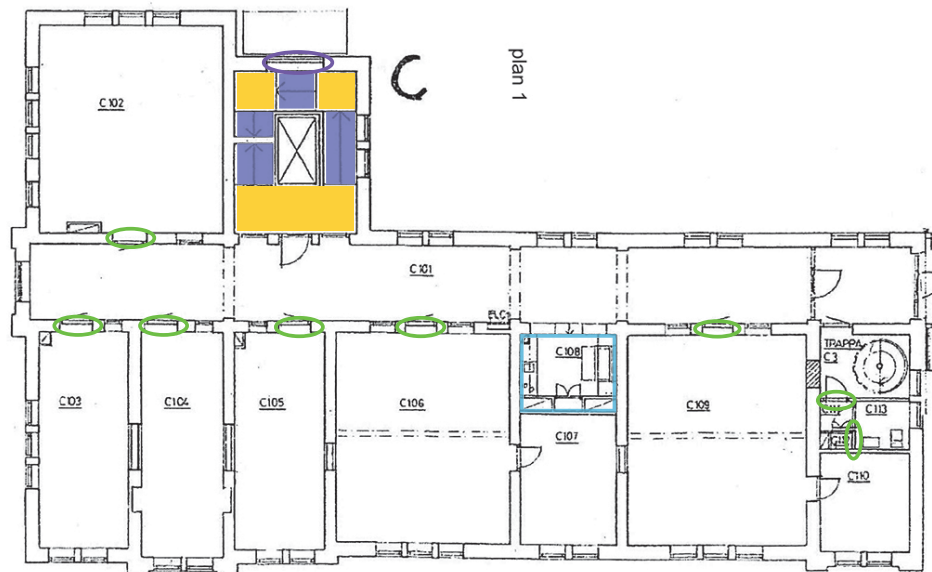
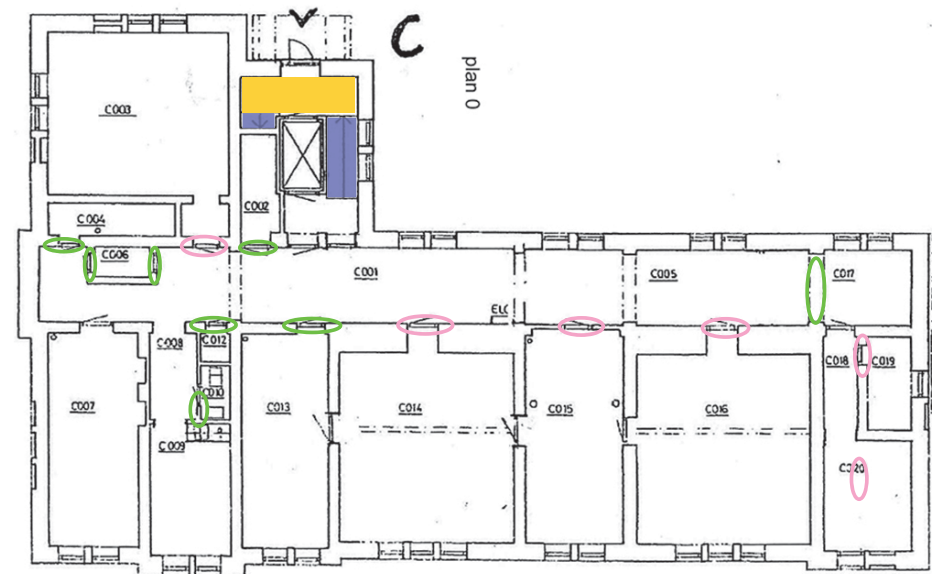
plan 0

plan 1

Teckenförklaring

- Ursprungliga/äldre dörrar inkl. karmar och foder
- Ursprungliga listverk/snickeridetaler
- Nyttillverkad kopia av ursprunglig dörrmodell
- Ursprunglig funktion tekök
- Ursprungligt cementklinkergolv
- Ursprungliga trappor, i allmänhet även handledare

NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

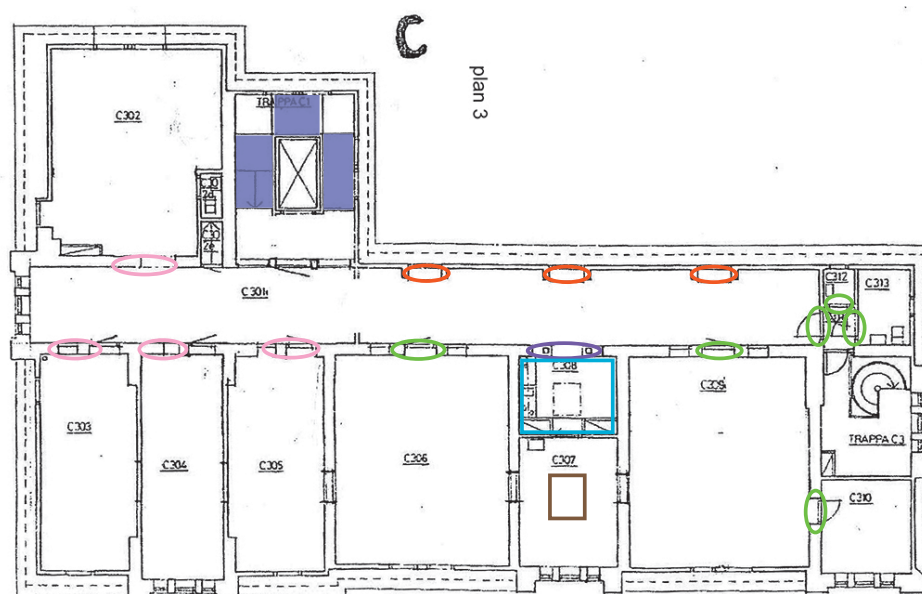
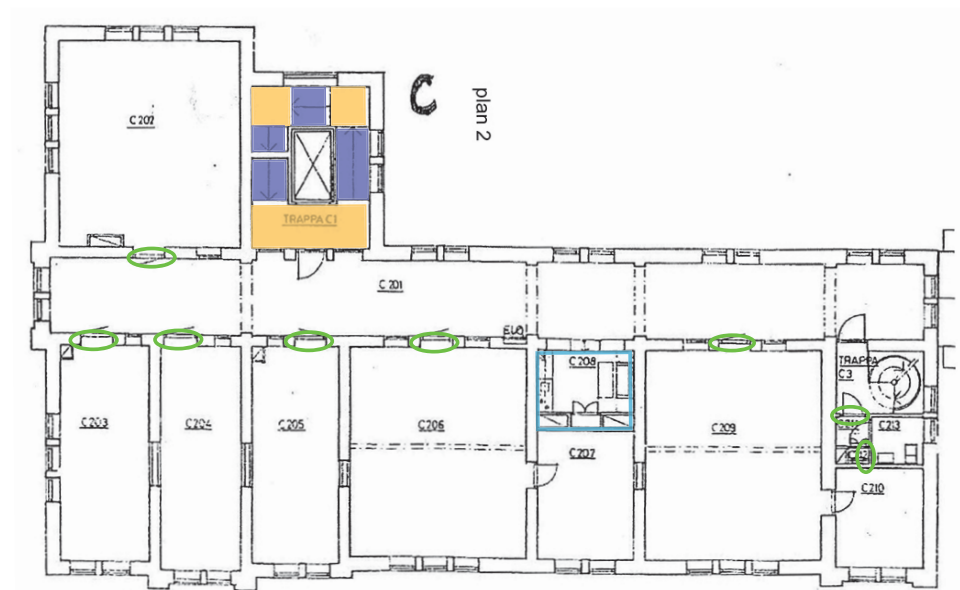
Kvinnliga paviljongen (C)

plan 2

plan 3

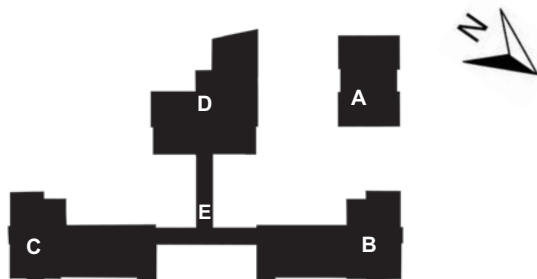
Teckenförklaring

- Ursprungliga/äldre dörrar inkl. karmar och foder
- Ursprungliga listverk/snickeridetalljer
- Ursprunglig fast inredning
- Nyttillverkad kopia av ursprunglig dörrmodell
- Ursprunglig funktion tekök
- Äldre takfönster/lanternin vid tekök
- Ursprungligt cementklinkergolv
- Ursprungliga trappor, i allmänhet även handledare

NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

Förbindelsegång (E)

Den nuvarande byggnaden uppfördes 1998 och ersatte en tidigare förbindelsegång med ett i någon mån liknande utförande. Byggnadskroppen inrymmer tills största delar korridorer och den är relativt smal och låg med planform likt ett T. En korridor sträcker sig mellan paviljongerna parallellt med Landalagatan i öster och den andra sträcker sig vinkelrätt från denna och fram till ekonomibyggnaden i väster.

Byggnaden bärs till största delar upp av ett högt stolpverk av vitmålat trä med bultade snedträvor. Man kan passera fritt under byggnadskroppen utomhus eftersom den är placerad uppe på stolpverket i nivå med våningen en trappa upp. Åt öster, mitt emellan paviljongerna, finns en utskjutande volym som bärs upp av stolpverk samt gångens huvudsakliga byggnadskropp som där vilar på en hög grundmur av gult tegel med sockel av grovhuggen granit lika fasaderna. Mitt i grundmuren finns en mindre öppning som leder in under förbindelsegången och vidare till anläggningens innergård.

Förbindelsegången är försedd med ett flackt sadeltak av svartmålad falsad slätplåt. Fasadytorna mellan synlig stolpkonstruktion är klädda med vitmålad liggande träpanel på förvandring. Till övervägande delar utgörs fasaderna dock av stora sammanhängande fönsterpartier. Glasen har försetts med ett diskret rutmönster som anspelar på den fönsterspröjsning som återfanns på den äldre förbindelsegången efter det att den försetts med väggar och fönster.

Ungefär mitt emellan paviljonger och ekonomi-byggnad återfinns ett påbyggt mindre trapphus utfört med hög betongsockel och fasad av vitmålad liggande träpanel lik övrig byggnaden. Trapphuset fungerar som huvudentré till hela den nuvarande verksamheten på anläggningen och är försedd med en invändig hiss i markplan. Entrén utgörs av ett uppglasat mörkrött spröjsat aluminiumdörrparti med indelning i stående kvadratiska rutor.

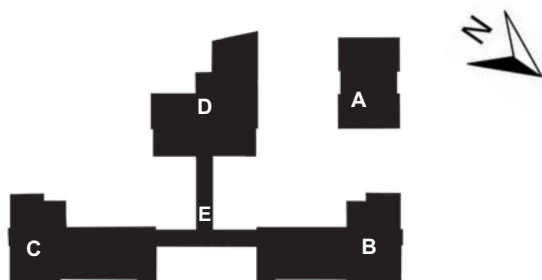

Den nya förbindelsegången är utförd i en väl anpassad stil som anknyter till den äldre gångens utseende.

NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

Ekonomibyggnad (D)

Ekonomibyggnaden är att betrakta som ett byggnadskomplex bestående av flera sammanfogade byggnadskroppar. Med "ekonomibyggnaden" och "byggnaden" avses fortsatt därför hela det sammanfattade byggnadskomplexet. Byggnaden står i förbindelse med de bågiga paviljongerna via den förbindelsegång som angör på våningen en trappa upp mitt på ekonomibyggnadens östra sida.

Ekonomibyggnaden utgörs dels av en större byggnadskropp med mer eller mindre rektangulär planform i två våningar samt flera integrerade byggnadsvolymer i lägre höjder, däribland ett tidigare ångpannehus längst i väster. Där pannhuset och övrig ekonomibyggnad är sammanbyggda återfinns basen till den höga gula tegelskorsten som innan den revs var en mycket iögonfallande del av anläggningen.

Byggnaden vilar på en sockel av grovhuggen granit i varierande höjd. Sockeln fungerar även delvis som ytterväggar till källarvåningen som till största del är belägen ovan mark. Pannhuset är dock nedgrävt med ett källargolv beläget betydligt mycket lägre än övriga ekonomibyggnadens.

Takfallen är mycket flacka där det största taket är valmat och utfört som ett slags säteritak. Pannhuset är försett med ett relativt flackt valmat sadeltak. Samtliga takytor är täckta av bandfalsad ljusgrå/vitmålad galvaniserad plåt. Det stora taket är försett med mindre takfönster, två små takkupor med lunettfönster samt två låga och breda takkupor med småspröjsade fönster. På det stora taket återfinns ett flertal plåtinklädda skorstenar.

Fasaderna är klädda med två sorters gult tegel med dekorativa inslag av mönstermurning och detaljering av rött tegel i form av takgesimser samt som horisontella band på väggytorna. Pannhusets fasader är enklare och endast klädda med en typ av gult tegel och de dekorativa inslagen utgörs av en gesims längs takfoten med en välvd omfattning ovan porten.

Ekonomibyggnaden består av flera sammanfogade byggnadsvolymer, där pannhuset åt sydväst avviker tydligt i fråga om dess långsträckta mycket låga volym.

NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

Byggnadens fönster i fasad utgörs mestadels av ursprungliga stickbågiga fönster med T-post indelning inramade av detaljer i rött tegel. På övre våningen återfinns fönsteröppningar tillkomna på 1920-talet där fönstren har rakt överstycke, korspostindelning och saknar inramning av rött tegel. Fönsteröppningarna är i allmänhet grupperade i partier med två eller tre fönster i bredd. Samtliga fönster är tillverkade av trä med karmar och bågar målade i rött, nyanserna skiftar något från ljus brunrött till mörkare vinrött.

Källarvåningen är belägen ovan mark till övervägande delar, Källarfönstren är stickbågiga och placerade direkt ovan granitsockeln. Omfattningarna utgörs endast av valvbågar i gult tegel. Samtliga av pannhusets fönster är igensatta utifrån med skivor.

Samtliga dörrar/dörrpartier i fasad är tillkomna efter 1997 och utgörs av ett uppglasat spröjsat mörkrött aluminiumparti med indelning i stående rektangulära rutor samt av två dörrar där dörrbladen utgörs av en mörkröd aluminiumram delvis klädd med liggande spontpanel av lackad ek. Därtill finns även en något äldre låg delvis glasad rödmålad dubbeldörr av trä/träskivor. Pannhuset är försett med en senare tillkommen dubbeldörr av gråmålad plåt.

Panncentralen är övervägande orenoverad och uppvisar flera ursprungliga material, ytskikt och detaljer. Längst vill höger ses ett panelklätt platsbyggt förrådsutrymme.

Ekonomibyggnaden är ganska välbevarad interiört även om tämligen stora förändringar av planlösning skett över tid. Den övergripande strukturen från äldre planlösning är dock fortsatt bevarad vilket tydligt ses då realtionsritningar från 1927 studeras.

Vid sidan av det välbevarade, men till stora delar oinredda, pannhuset har ganska stora förändringar beträffande rumsindelning skett i stora delar av ekonomibyggnaden. Äldre förrådsbetonade utrymmen har successivt tagits i bruk för sjukhusverksamhet och större utrymmen har delats av i mindre rum. Ett stort antal nya öppningar för fönster och dörrar har tagits upp och vissa ursprungliga fönster har flyttas nedåt i fasad. Vidare har nybyggda toaletutrymmen givits nya placeringar vilket förändrat planlösningen i anslutning till detta. I övrigt har ombyggnaden till kontor efter 1997 inte inneburit så stora konsekvenser för äldre rumssamband.

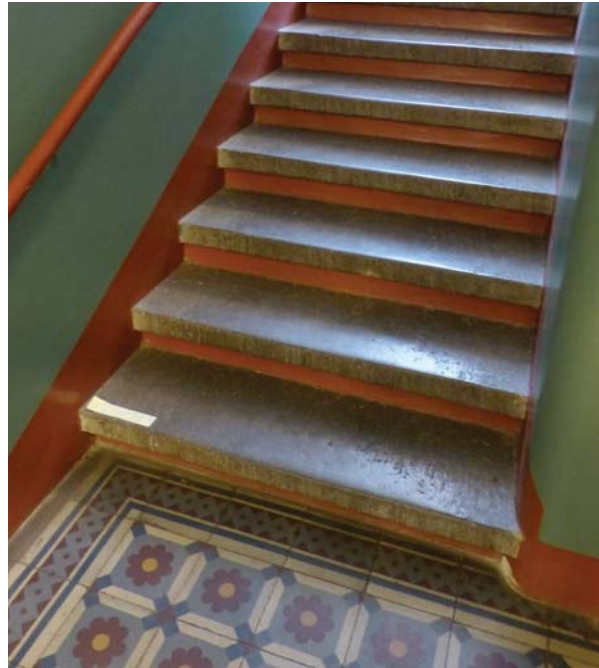

Av ursprungliga/äldre ytskikt och byggnadsdetaljer finns en del bevarat i ekonomibyggnaden, särskilt i pannhuset. Värt att nämna är flera äldre fasta inredningsdetaljer av pärlspont, trappor med plansteg av lågerhuggen kalksten, stormönstrad cementklinker samt det relativt stora antal ursprungliga spegeldörrar med karmar och foder som återfinns i källaren samt på våning 2. Vidare finns även en mindre takstuckatur samt flera fundament till kakelugnar/spisar/kaminer bevarade på plan 2.

För mer detaljer se inventeringsritningar på kommande sidor.

NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

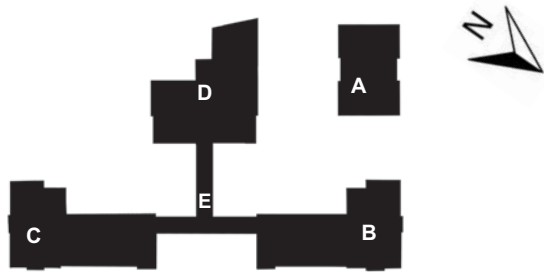

Ursprungliga detaljer i form av spegeldörrar av olika typ och storlek, mönstrad cementklinker, trappsteg i lågerhuggen kalksten, ledstång i tår med smideskonsoller samt en takrosett från våning 2.

NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

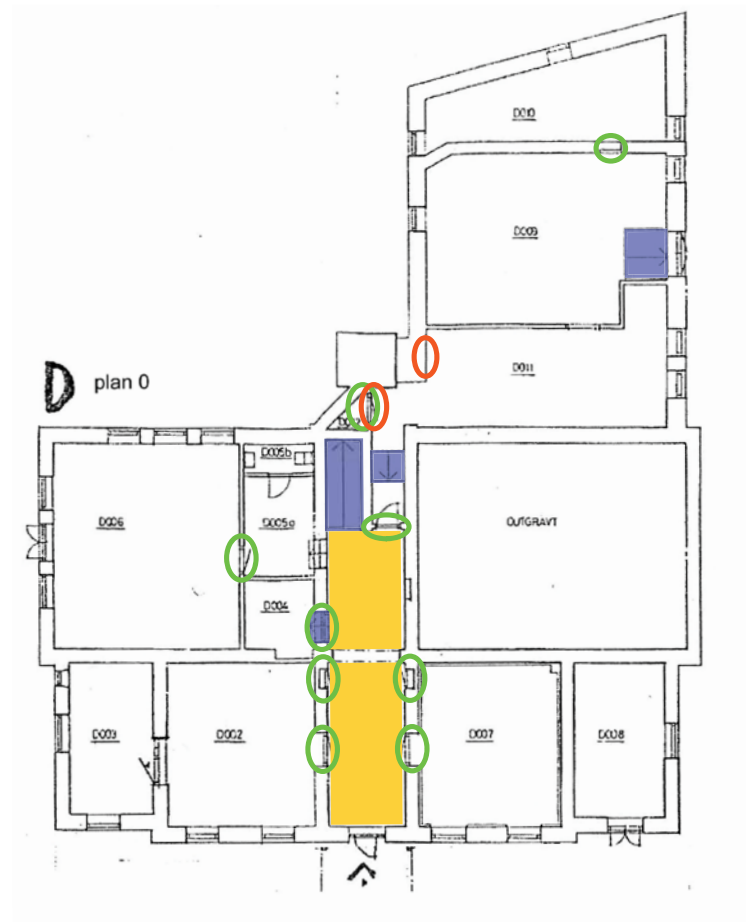
Ekonomibyggnad (D)

plan 0

Teckenförklaring

- Ursprungliga/äldre dörrar inkl. karmar och foder
- Ursprunglig fast inredning
- Ursprungligt cementklinkergolv
- Ursprungliga trappor, i allmänhet även handledare

NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

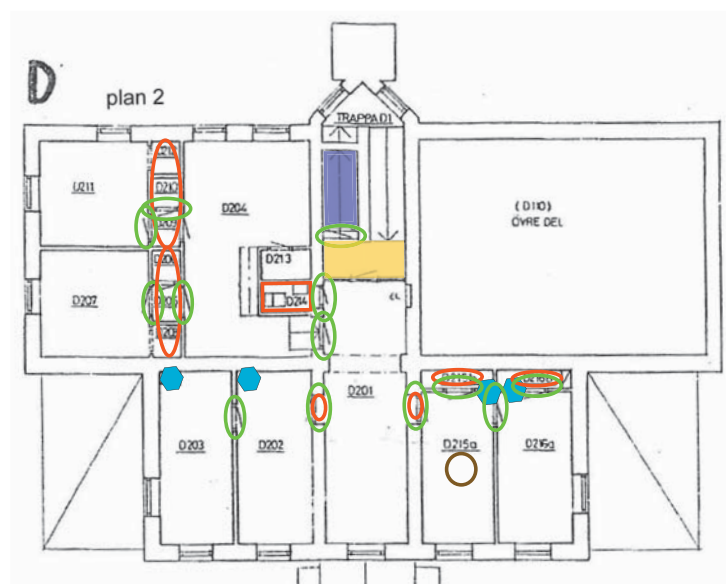
Ekonomibyggnad (D)

plan 1

plan 2

Teckenförklaring

- Ursprungliga/äldre dörrar inkl. karmar och foder
- Ursprunglig fast inredning
- Ursprungligt cementklinkergolv
- Ursprungliga trappor, i allmänhet även handledare
- Gjutet fundament till kakelugn/kamin
- Rund vitmålad stuckatur

NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

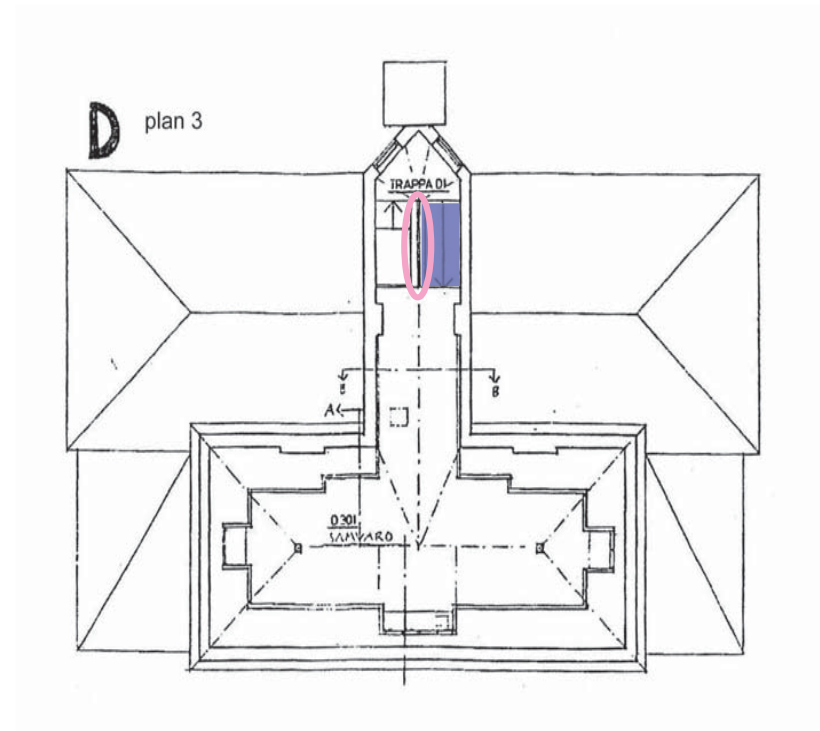
Ekonomibyggnad (D)

plan 3

Teckenförklaring

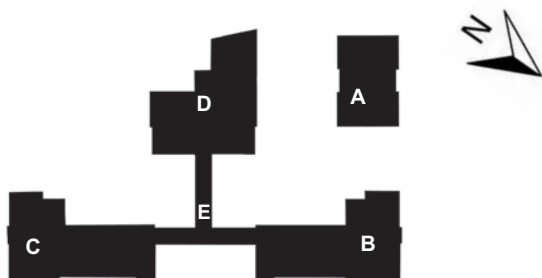
 Nyttillverkad kopia av ursprunglig dörrmodell

 Ursprungligt cementklinkergolv

NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

Administrationsbyggnad (A)

Administrationsbyggnaden är en helt friliggande byggnadskropp med rektangulär planform i två våningar placerad med långsidan ut mot Holtermansgatan. Byggnaden vilar på socklar av grovhuggen granit i varierande höjd som tar upp nivåskillnaden mot den sluttande gatan. Sockeln fungerar även delvis som ytterväggar till källarvåningen som till största del är belägen ovan mark.

Taket utgörs av ett valmat relativt flackt sadeltak där samtliga takytor är täckta av bandfalsad ljusgrå/vitmålad galvaniserad plåt. Ursprungligen fanns ett flertal triangulära takkupor på byggnaden. Dessa togs bort då takkonstruktionen renoverades och takets äldre plåt ersattes med skifferbeklädnad någon gång innan 1947. På det idag återigen plåtklädda taket återfinns ett flertal plåtklädda skorstenar. Fasaderna är klädda med gult tegel med dekorativa inslag av mönstermurning och detaljering av rött tegel i form av takgesimser samt som horisontella band på väggytorna.

Byggnadens fönster i fasad utgörs till övervägande delar av ursprungliga stickbågiga fönster med T-post indelning inramade av detaljer i rött tegel. Fönsteröppningarna är i allmänhet grupperade i partier om två eller tre fönster i bredd.

Samtliga fönster är av trä med karmar och bågar målade i rött, nyanserna skiftar något från ljusare brunrött till mörkare vinrött.

Källarvåningen stickbågiga fönster är grupperade om tre fönster i bredd och placerade inom granitsockeln där respektive fönstergrupp inramas av ett större rektangulärt fält av rött tegel där en valvbåge slagits vid varje fönsteröppning. Majoriteten av källarfönstrens öppningar är i dagsläget igenmurade.

Dörrarna i fasad är tillkomna efter 1997 och utgörs av två varianter av uppglasade spröjsade mörkröda stickbågiga aluminiumpartier. Det ena partiet har ett en spröjsad glasad röd aluminiumdörr medan det andra har glasade sidoljuskus och dörrblad med ram av mörkröd aluminiumram delvis klädd med liggande spontpanel av lackad ek.

Det friliggande administrationshuset är byggt med långsidan ut mot den sluttande Holtermansgatan och byggnadens sockel har terrasserats för att ansluta till terrängen.

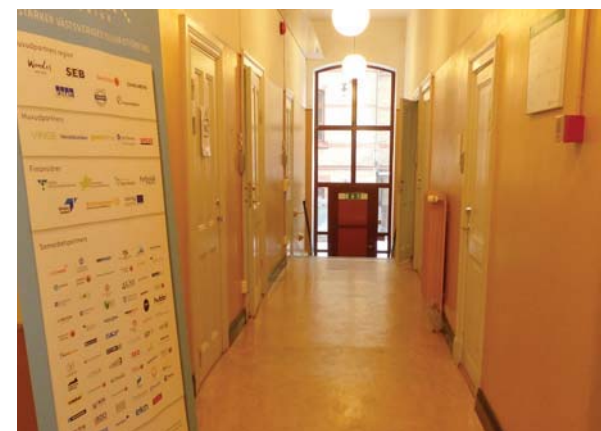
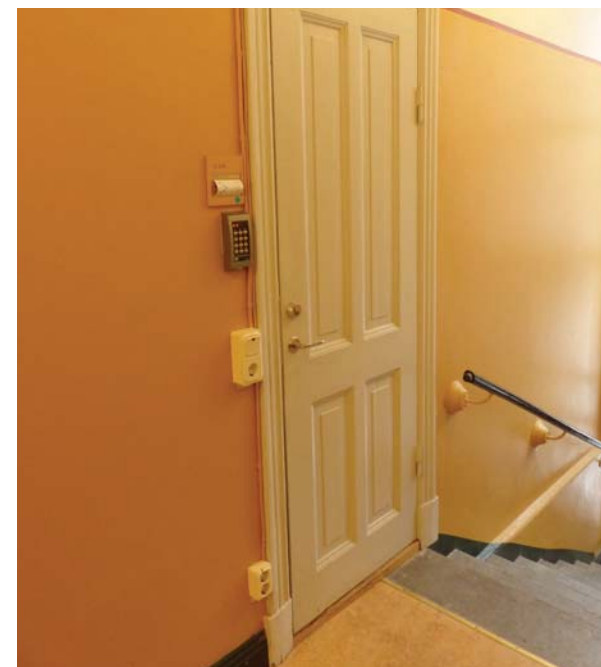
NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

Administrationsbyggnaden är generellt ganska välbevarad interiört även om vissa förändringar av planlösning skett över tid. Den övergripande strukturen i den ursprungliga planlösningen är fortsatt bevarad vilket tydligt ses då nybyggnadsritningarna studeras.

I huvudsak har de ändringar som gjorts inneburit att vissa större utrymmen har delats av och gjorts mindre. Vidare har nybyggda toalettutrymmen givits nya placeringar i byggnaden vilket förändrat planlösningen i anslutning till detta. I övrigt har ombyggnaden till kontor efter 1997 inte inneburit så stora konsekvenser för äldre rumssamband.

Av ursprungliga/äldre ytskikt och byggnadsdetaljer finns en hel del bevarat i administrationsbyggnaden. Värt att nämna är den eleganta trapphallen med handledare i profilhyvlat trä och räckesstolpar i ornamenterat sirligt gjutjärn samt trappor med plansteg av lågerhuggen kalksten. Även en mindre trappa med plansteg av kalksten finns i slutet på korridoren på våning 1. Ett stort antal spegeldörrar med karmar och foder samt ursprungliga golvsocklar återfinns på våning 2 och 3.

För mer detaljer se inventeringsritningar på kommande sidor.

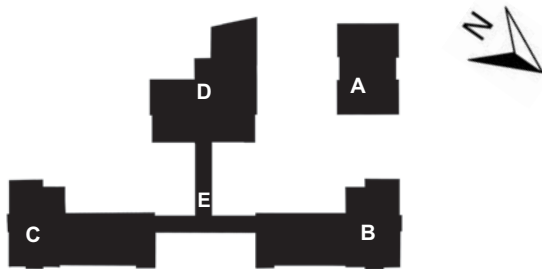

Administrationsbyggnaden är planerad i två plan med genomgående korridorer. Centralt i huset finns ett välbevarat trapphus med ett dekorativt utsirat spjälräcke.

NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

Administrationsbyggnad (A)

plan 0

Teckenförklaring

 Ursprungliga/äldre dörrar inkl. karmar och foder

 Ursprunglig fast inredning

 Ursprungligt cementklinkergolv

NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

Administrationsbyggnad (A)

plan 1

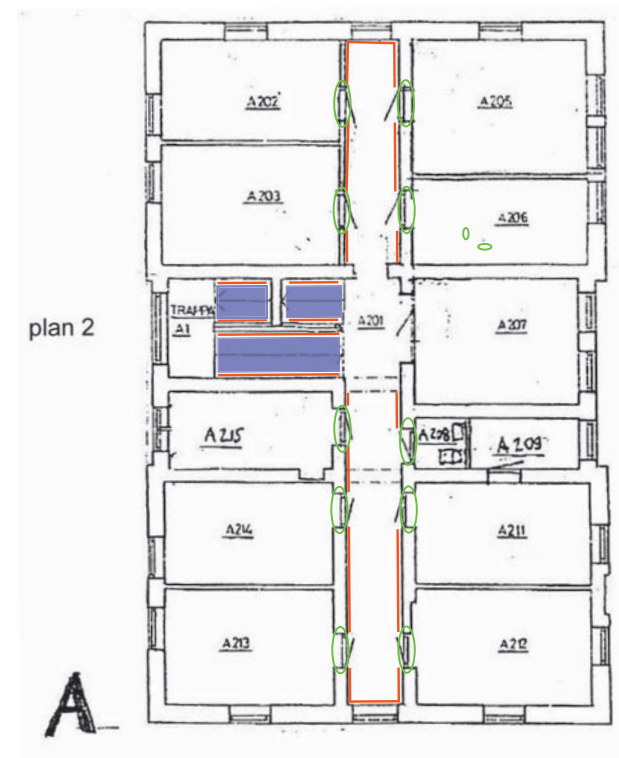
plan 2

Teckenförklaring

 Ursprungliga/äldre dörrar inkl. karmar och foder

 Ursprunglig fast inredning

 Ursprungligt cementklinkergolv

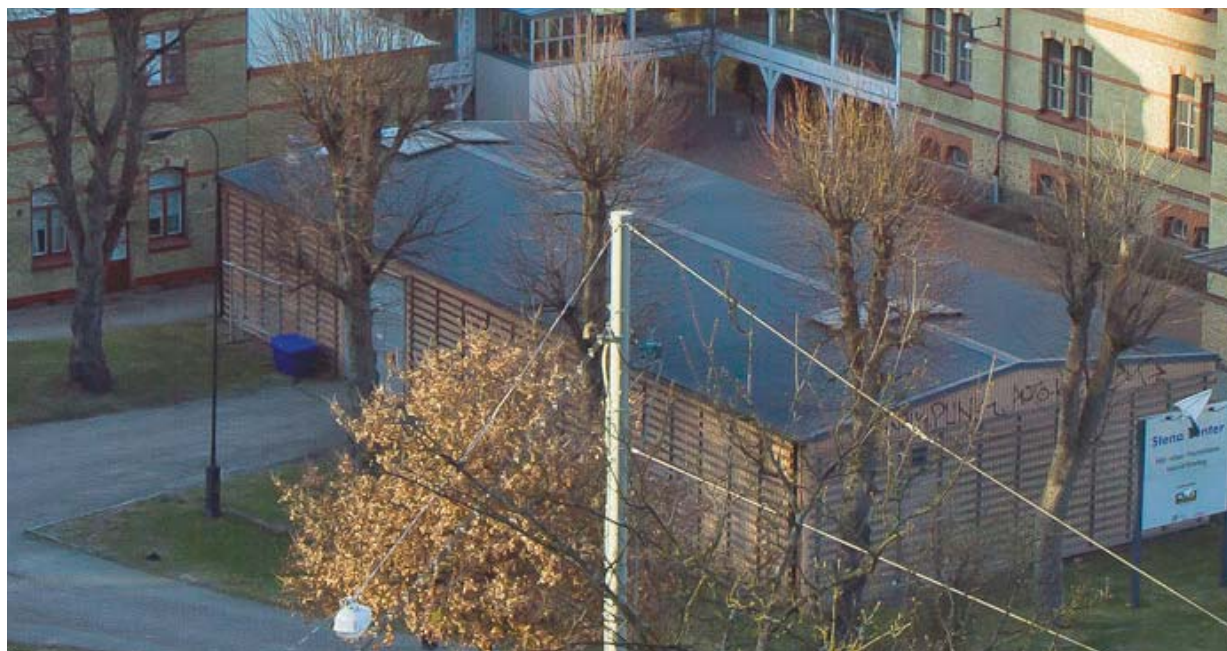
NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

Lagerbyggnad

Byggnaden ritades ursprungligen som ett pallager 1980 och utgörs av en ca 250 m² stor rektangulär låg byggnadskropp i en våning. Byggnaden är placerad i det södra hörnet av sjukhustomten och vänder sin ena gavel ut mot Guldhedsgatan. Fasaderna utgörs av trapetskorrrugerad plåt i en matt ljus orange kulör, dock är plåten inte särskilt visuellt framträngande då hela fasaden försetts med ett yttre spaljeverk av trä. Spaljeverket döljs tilldelar av klättrande växtlighet som under delar av året ytterligare döljer bakomvarande plåtfasad. Fönster saknas helt på byggnaden. På den västra långsidan sitter en större grå industriport. Det mycket flacka sadeltaket är täckt med takpapp och försett med lanterniner/takfönster placerade på ömse sidor avnock i närheten av respektive kortsida.

Elmottagningsstation

Elmottagningsstationen är delvis insprängd i en trädbeväxt bergssluttning längst västerut på sjukhustomten. Planhandlingarna från 1996 anger att en ny elmottagningsstation ska ersätta en äldre mindre transformatorstation på samma plats. Ökad belastning innebar att elnätet behövde förstärkas samt att den nya stationen även skulle inrymma trafikreleringsutrustning och likriktarstation för spårvägen. Byggnaden som uppfördes är bred och låg med helt platt tak vilket i framkant, åt öster mot de f.d. sjukhusbyggnaderna, är försett med ett galvat skyddsräcke. Långsidan åt öster är den enda helt synliga fasaden och den är inklädd med brun falsad skivplåt. Fönster saknas helt. Två enkeldörrar och tre dubbel-dörrar av plåt sitter på långsidan.

Ovan: Lagerbyggnaden utgörs av en fönsterlös, låg byggnadskropp försedd med spaljeverk i trä på fasaderna. Nedan: Elmottagningsstationens relativt stora men låga volym är diskret utformad för att synas så lite som möjligt.

NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

Urval av förändringar över tid

- Ca 1900: Gaveluppbbyggnaderna byggdes om, från tydlig gotik med spetsig form till ett rundare och lägre jugendinspirerat uttryck.
- 1919: Torrklosetterna ersätts av vattenklosetter, nya dörröppningar togs upp och ett av hygienutrymmena på varje plan ersattes av nya sjuksalar. Vinden inreddes med sjuksalar, sköterskerum och tekök.
- 1920-tal: Ekonomibyggnaden byggdes om med nytt mellanbjälklag, vilket medförde att de ursprungliga fönstren flyttades ned i fasad och nya fönster tillkom på det nya våningsplanet. Ett eller två WC tillkom.
- 1901-1922: Ångpannehusets skorsten förlängdes.
- 1924: En portvaktslägenhet med panelklädd förstuga tillkom i det nordvästra hörnet på den manliga paviljongen.
- 1925: En röntgen- och ljusavdelning inreddes i den kvinnliga paviljongen. I samband med detta skedde exteriöra förändringar på den södra fasaden, en ny fönsteröppning togs upp samt att promenadgårdsmuren utanför den södra entrédörren ut mot Landlagatan revs. Ljusavdelningen utökades och hygienutrymmena byggdes om. Nya dörröppningar togs upp interiört. Tidigare blindfönster åt söder togs upp.
- 1927: Mindre sjuksalar började användas som läkar- och sköterskerum. Öppningar mellan sköterskerum och sjuksalar sattes igen. Ändrad rumsanvändning i ekonomi- och administrationsbyggnader.
- 1930: Syrum inreds i det rum i ekonomibyggnaden som tillkom under 1920-talet.
- 1933: Ombyggnads- och upprustningsarbeten. Ångpannan ersattes av en oljebrännare. Öppningarna till varmluftskanalerna murades igen och radiatorer installerades. Mellanväggar sattes in i en större sjuksal, ett tekök byggdes om till läkarrum och sköljrum och flera mindre förändringar genomfördes. Ombyggnaden utfördes med hänsyn till den befintliga byggnaden, exempelvis fick nya dörrar samma indelning och utförande som de ursprungliga. Nya ventiltionshuvar monterades på taken. Den fjälltäckning med zinkplåt som återfanns på alla branta nedre takfall ersattes med slät skivplåt. Sannolikt byggdes även takfönstren/takkuporna i dessa takfall om vid samma tid. Tillbyggnad av portvaktstuga genom förlängning åt väster inrymmande nytt rum för portvakten.
- 1946: Första våningen på ekonomibyggnaden byggdes om till undersökningsrum, laboratorie -rum med mera. Mellanväggar sattes upp och ett par nya fönster togs upp. Förbindelsegången kompletterades med omklädningsrum och rum för kurator.
- Senast 1949: Någon gång under perioden 1927-49 byggdes takkonstruktionen på administrationshuset om samt att takbeläggningen byttes från den plåt till skiffer. I samband med detta togs även ursprungliga små triangulära takkupor bort. Träsplanket runt anläggningen byttes ut mot trådnätstängsel.
- 1950: Entréportalen och delar av den ursprungliga muren åt norr revs och ersattes av staket och en grind av trådnätstängsel.
- 1953: Hiss installerades i manliga och kvinnliga paviljongerna. Hisschakten utfördes i armerad betong och innebar ingrepp i trapphusen. Bland annat kortades kalkstensstegen. Installationen medförde också förändringar på vindarna.
- 1953: Manliga paviljongens entré flyttades från söder till väster. Rundfönstret på våning byggdes om till ett lunettfönster/överljus då ny entrédörr sattes in.
- 1967: Ombyggnad till undervisningslokaler med mera. Mycket av arbetena var brandskyddsåtgärder, exempelvis inklädnad av träpanel i korridorer med brandhårdiga material samt installationer av branddörrar. Många mellanväggar revs och vissa nya tillkom. Toalettenheter behölls generellt i alla byggnaderna.
- 1980: En enplans lagerbyggnad uppfördes i sydväst, delvis på platsen där kvinnopaviljongens södra rastgård tidigare låg.

Förändringar efter detta:

- Portvaktstugan, pannhusets skorsten samt det ursprungliga dasset har rivits
- Takmaterialen har bytts, samtliga byggnader har idag tak av ljust gråmålad bandfalsad plåt. Ursprungligen har samtliga tak varit täckta med falsad skivplåt där de branta nedre delarna av paviljongtaken hade fjälllagd plåt. Sannolikt användes zinkplåt till hela taken.
- Nya exteriöra plåtdetaljer har monterats i olika skeden. Först har de flesta av fönstrens solbänkar klätts in i plåtar målade i kulör lika fönstren. I senare tid har även droppplåtar ovan visa stensocklar monterats, dessa plåtar är i en skarp röd kulör och av allmänt avvikande karaktär gentemot övrig exteriör.
- Interiörer har förändrats bl.a. med nya innervägar, nya toaletter, samt att spiraltrappor monterats i paviljongerna.
- En ny förbindelsegång med hiss uppfördes 1998.

NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

Karaktärsskapande element

- Anläggningens gårdsbildande planform inbegripande symmetriska paviljonger, sammanbindning via förbindelsegång samt friliggande administrationsbyggnad
- Trädkrans av uppväxta lindar
- Fasader i gult tegel
- Hantverksmässigt utförda fasaddekorer i gult och rött tegel
- Ursprungliga stickbågiga spröjsade träfönster
- Trapphusens stora runda träfönster
- Brutna tak med branta takfall
- Rustikt utformade granitsocklar och terrasseringsmurar
- Risaliter med svagt avrundade gavelpartier uppskjutande genom takfallen
- Förbindelsegång uppbyggt av träpelare
- Interiört: spegeldörrar med profilerade foder, väggfasta bänkar, tekök, trappsteg av lågerhuggen kalksten, golv belagda med mönstrad cementklinker, golv belagda med stora cementplattor samt gjuten hålkälslist

Att tänka på inför framtiden

- Byggnadens fasader underhålls vid behov genom ilagning med bruk lika befintligt. Om nya plåtdetaljer monteras bör de utföras i mörkbrun eller brunröd kulör.
- Om byggnadens plåttak åtgärdas vore det lämpligt att nya tak utförs likt ursprungliga tak eller att befintliga tak målas i en mörkare grå kulör mer lik ursprungliga tak.
- Ursprungliga fönster och äldre fönster av ursprunglig typ bör åtgärdas innan de blir rötskadade. Fönstren underhålls med traditionella material och metoder och målas i mörkbrun eller brunröd kulör. Eventuella nya fönster utförs av trä med ursprungliga fönster som förlaga.
- Ursprunglig rumsindelning bör behållas i möjligaste mån. Korridorerna bör inte förändras.
- Samtliga utpekade interiöra detaljer och samtliga ursprungliga/äldre trappräcken/handledare och radiatorer bör i första hand bevaras på plats, annars återanvändas på ny plats eller i sista hand sparas upplagda i byggnaden.
- Samtliga listverk med profilhyvling bör i första hand bevaras på plats, annars återanvändas på ny plats eller i sista hand sparas upplagda i byggnaden.
- Ursprungliga golv/golvbeläggningar bevaras och underhålls med traditionella material och metoder

NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

Ovan: Manliga paviljongen med brant takfall med takkupor, ursprungliga stickbågiga fönster och det runda trapphusfönstret sett från gården i sydväst.
Nedan: Detalj av kvinnliga paviljongens risalitförsedda gavel som vänder sig ut mot Guldhedsgatan och Chalmersplatsen åt söder.

NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

Ovan: Detalj av ena paviljongens källare med naturstenssockel och överdel murad av rött tegel.

Höger: Det låga pannhuset är ihopbyggt med ekonomibyggnaden, i bakgrunden ses det rikt detaljerade skorstensfundamentet som även den är sammanbyggt med angränsande byggnadskropp.

Nedan: Paviljonger och förbindelsegång avgränsas ut mot Landalagatan av en trädkrans och terrassmurar.

NIVÅ 3 - F.D. HOLTERMANSKA SJUKHUSET

Ovan vänster: Kraftiga äldre lindar åt sydväst, i bakgrunden ses pannhuset och skorstensfundamentet. Ovan höger: Gårdsbildningen innanför förbindelsegången, i bakgrunden ses ett hus i området Landalabergen. Nedan: Detaljer med plåttak med takfönster, mönstermurat tegel i gult och rött samt ursprungliga fönster av två olika typer.

